

SORG: KÆRLIGHEDENS PARADOKS

Tabet af den raske verden

Kandidatspeciale i Anvendt Filosofi
Forfattet af: Alberte Dommerby Kristensen

STANDARDFORSIDE

TIL EKSAMENSOPGAVER

Fortrolig

☐

Ikke fortrolig

x

Prøvens form (sæt kryds)	Projekt	Synopsis	Artikel	Speciale	Skriftlig opgave
				X	

Uddannelsens navn	Anvendt Filosofi	
Semester	10 semester	
Prøvens navn/modul (i studieordningen)	Kandidatspeciale	
	Studienummer	
Navn	20220966	Alberte Dommerby Kristensen
Afleveringsdato	31-05-2024	
Speciale-titel	Sorg: Kærlighedens paradoks	
I henhold til studieordningen må opgaven i alt maks. fylde antal tegn	Højest 80 sider ved individuelt udarbejdede specialer, det vil sige 192.000 tegn med mellemrum	
Den afleverede opgave fylder (antal tegn med mellemrum i den afleverede opgave) (indholdsfortegnelse, litteraturliste og bilag medregnes ikke)	168.055	
Speciale vejleder	Finn Thorbjørn Hansen	

Jeg/vi bekræfter hermed, at dette er mit/vores originale arbejde, og at jeg/vi alene er ansvarlige for indholdet. Alle anvendte referencer er tydeligt anført. Jeg/vi er informeret om, at plagiering ikke er lovligt og medfører sanktioner. Regler om disciplinære foranstaltninger over for studerende ved Aalborg Universitet (plagiatregler):

<http://www.plagiat.aau.dk/regler/>

Studienævnet for Dansk, Engelsk, Kulturforståelse & Anvendt Filosofi
Kroghstræde 3, Aalborg Øst 9220

AALBORG UNIVERSITET

Abstract

This master's thesis is based on phenomenological philosophy, and wants to investigate grief in the 'lived experience' of having a child with cancer, inspired by Lindseth and Nordberg's article "A phenomenological hermeneutical method for researching lived experience" (Lindseth & Norberg, 2004).

Based on my own wonder, that happened during my internship last semester, I want to investigate the way we (healthcare professionals and generally) focus on the grief experienced by the parents having children in cancer treatment.

My aim for this thesis, was to approach the phenomenon of grief, from the perspective of 'the grief of the lost world'. This isn't about grief that is due to death, but instead grief from realizing that life has now changed forever.

As a registered nurse at the Pediatric Oncology department, I have often been in situations where 'I have held a little part of the other in my hands', based on the Løgstrup metaphor. Often when they have told me about their grief I have tried to comfort their sadness away, or giving them an answer back in positive terms. Therefore, I want to investigate what grief *is*, and how it shows as phenomenon.

This thesis problem formulation is: *How can grief be understood from a "being philosophical" and "wonder phenomenological approach"? Can Hansen's "Compass of Wonder" work as a dialogue and reflection tool for parents with children in cancer treatment at the Pediatric Oncology department?*

This thesis is divided into three parts:

- 1) The first part of the thesis is the theoretical. Here I unfold philosopher and professor Finn Thorbjørns Hansens 'wonder' philosophy (Hansen, 2018). I also unfold philosopher J. B. L. Knox's reading of the philosopher Gabriel Marcel thoughts on 'being' (J. B. Knox, 2003). Also: in order to understand what grief is, I'm using theory by grief-researcher and psychologist Mai-Britt Guldins understanding of grief (Guldin, 2018). The term 'disenfranchisement grief' which the American professor emeritus Kenneth J. Doka has developed, is about grief that's not socially recognized (Doka, 2020). I also used the Stoic philosopher Senecas thoughts on 'comforting' (Seneca, 2023), and I used the now-living American philosopher Michael Cholbi, that argues there is a potentially good in grief (Cholbi, 2021).

- 2) The second part of the thesis is the empirical material of this thesis. The theory behind is the dialogue model 'The Compass of Wonder' or in Danish 'Undringskompasset' (UK) (Hansen, 2022). To meet this 'lived experience of grief' I invited parents (on care leave) to children in cancer treatment to try UK based on the theme 'grief'. Four mothers participated in UKs 'four corners of the world' west, north, east, and south. Based on their shared stories they found that the value in North is love. They explained in the feedback, that they had never thought about, that grief and love was connected.
- 3) The third and last part of the thesis is the discussion and analysis of part one and two. Based on the selected quotes and the used theory, it seemed that it isn't a paradox of grief as Cholbi believes, but on the contrary: the paradox of love. Love comes when wonder, awakened by sorrow, looks at you.

Grief is therefore, like the northern lights, sometimes difficult to see with the eye. Its dance and colors can vary greatly. Through this thesis, I have tried to approach my own wonder about grief over the loss of the healthy world. In the thesis I have explained how grief can be considered from the philosophical 'being' and 'wonder' approach. Deeper studies are needed to show how grief and wonder is connected: but, as I see it, wonder allows the grief to unfold, therefore wonder can be grief relieving.

Forord

*” Hvad gør vi, når vores hjerter har ondt?”
spurgte drengen.*

*” Vi pakker dem ind i venskab og deler tårer
og tid, indtil de vågner igen, håbefulde og
glade.” Sagde hesten.*

Fra Drengen, muldvarpen, ræven og hesten (Mackesy, 2020 s.112)

Sorg og kærlighed er to fænomener vi igennem livet vil stå ansigt til ansigt med. Det har været en berigende rejse at skrive dette kandidatspeciale, som også har givet mig indsigter i min egen forståelse og liv med fænomenerne sorg og kærlighed. Opgaven er særligt tilegnet til dem der i mit liv fylder og møder mig med kærlighed – selv når jeg er fortvivlet, faret vild eller håbløs.

Der skal lyde en særlig tak til Børnekræftafdeling 303B på Aalborg Universitetshospital, især tak til ledende oversygeplejerske Stine Højbjerg Lassen for hendes interesse og støtte i min specialeproces. Ligeledes en stor tak til lektor i sygepleje og ph.d. i antropologi Helle Haslund for hendes uundværlige sparring omkring sorgforståelser i sundhedsvæsenet. Største tak skal gives til de medvirkende forældre, som trods deres alvorlige situation, uden tøven takkede ja til at deltage i dette projekt – jeg er evig forundret over jeres styrke.

God læselyst.

Forsidebillede: taget af Alberte Dommerby Kristensen, 11 maj 2024

Indholdsfortegnelse

Abstract	2
Forord.....	4
Kapitel 1.....	7
1.1: Indledning	7
1.1.1: Baggrund for speciale.....	7
1.1.2: Specialets opbygning.....	9
1.2. Problemformulering	9
1.3. Metode.....	10
1.3.1 Fravalg.....	13
Del 1: Filosofiske og teoretiske udgangspunkter.....	14
Kapitel 2.....	14
2.1: Det filosofiske ståsted	15
2.1.1. Fænomenologi	15
2.1.2: Hansen: At undres.....	18
2.1.3 Gabriel Marcel.....	23
2.2 Sorgforståelse	29
2.2.1 Sorg.....	29
2.2.2 Et 'sorgens hierarki'?	31
2.2.3 At være forældre til et barn med kræft	32
2.2.4 Miskendt sorg	33
2.3: Filosofien som trøst.....	35
2.3.1 At trøste den sørgende	36
2.3.2 Cholbi om sorg	37
2.4. Delkonklusion: forskellige forståelser af sorg	40

Del 2: Filosofien som dialogskabende	42
Kapitel 3.....	42
3.1. Den filosofiske samtale: Sokratiske Dialoggruppe	42
3.2 At skrive sig mod det gådefulde.....	46
3.2.1 Den filosofiske samtale: Undringskompasset.....	47
3.2.2 SDGs og UKs forskelle og ligheder	49
3.3 Mine egne tanker inden udførelsen af Undringskompasset	50
3.4 Undringskompasset: de deltagende.....	51
3.4.1 Forskningsetik på egen afdeling	52
3.5 Undringskompasset: i dialog med forældrene.....	53
3.5.1 Feedback fra forældrene	60
3.5.2 Min egen efterrefleksion og kritik	61
3.6 Delkonklusion	62
Del 3: Mellem paradokset og mysteriet: diskussions- og analyseafsnit	63
Kapitel 4.....	63
4.1 Sorgens længsel.....	63
4.2 Kritisk refleksion.....	70
4.3 Konklusion	70
4.4 Litteraturliste	72

Sorg: Kærlighedens paradoks

Kapitel 1

1.1: Indledning

Ønsket for dette speciale er at kunne træde ind sorgens mysterium via undringen. Gennem 3 dele i nærværende speciale, forsøger jeg at belyse sorg som et filosofisk emne (del 1), og via empirisk indsamling undersøge om filosofi kan være dialogskabende i netop dialoger som omhandler sorg (del 2).

1.1.1: Baggrund for speciale

På mit 9. semesters praksisforløb, var jeg i praktik på Børne- og ungeafdelingen på Aalborg Universitetshospital, herunder Børnekræftafdelingen 303B hvor jeg er fastansat som sygeplejerske. I forbindelse med min praktik, havde jeg mit eget tøj på, hvilket der som udgangspunkt ikke er noget særligt mærkværdigt ved – men, det var det alligevel for en mor til en kræftamt dreng som normalt ser mig iført hospitalets uniform. Hun stopper mig derfor op, og spørger nysgerrigt indtil hvad jeg dog laver på afdelingen på en fridag. Her må jeg med et smil forklare hende, at jeg studerer en kandidat i Anvendt Filosofi ved siden af mit arbejde og at jeg nu er i praktik på afdelingen. Jeg forstår hvor hendes undring kommer fra, og hun spærrer øjnene lidt op da jeg fortæller hende at jeg er nysgerrig på sorg, og hun svarer med meget engagement i stemmen: *”Det er et vigtigt emne! Der er brug for at blive talt om sorgen!”* Jeg bliver lettere paf over hendes stærke reaktion, og spørger nu – med selvsamme nysgerrighed, som hun havde mod mig – om hvorfor hun oplever et behov for, at der tales om sorgen? Hun fortæller:

”Da Felix lige var blevet syg havde jeg brug for et sted hvor jeg kunne gå hen med min sorg – og jeg havde det sådan ”Hvis jeg ikke kan dele min sorg her, hvor kan jeg så?” De fortalte først om psykologhjælp senere i forløbet, og så hjalp det på min sorg. Men, ude foran værelset stod et billede med ord som liv, glæde, håb, omsorg mm. Som blev smækket op i mit ansigt hver gang jeg gik ud – det gjorde mig rasende, jeg var ved at brække mig. Jeg ville bare gerne tude, og være i sorgen. Men det var der ikke plads til.”

Hendes stærke reaktion og ærlige deling af hendes oplevelse, som ikke bare var sårbar men også en anelse uventet for mig, satte dybe spor i mig. Spor som jeg nu ønsker at betræde, og ’kortlægge’ i nærværende specialeafhandling. Gennem kandidatuddannelsens fire semestre,

har mine eksamensopgaver i høj grad haft en fællestematik nemlig *sorg*. For læseren af denne afhandlings skyld, ser jeg mig nødsaget til at forklare hvorfor jeg netop har fordybet mig så meget omkring en tematik som ikke just virker opløftende. Overstående citat er blot én ud af mange årsager til, hvorfor jeg netop ser det som en nærmest selvfølge at jeg skriver om sorg, eller rettere – skriver ud fra en undring om sorg, en grebethed som kun er blevet større siden jeg forlod mit praksissemester.

Min tilgang til sorgen som tematik, udspiller sig fra to poler: den sygeplejefaglige pol hvor jeg gennem mit snart fireårige virke som sygeplejerske med både palliative patienter og nu gennem de sidste 2,5 år i arbejdet med kræftsyge børn og unge har jeg oplevet andres sorg på nær hånd. Jeg har været den syges, samt familiens nærmeste, når sorgen, frygten, angsten eller ensomheden viser sit altomsluttende mørke. Altså, i en Løgstrupsånd, har jeg som 'frontperson' holdt og til tider nærmest grebet lidt af den anden i mine hænder¹. Dette har til tider har efterladt mig med en nervøs tanke om, jeg nu var tilstrækkelig nok i den nærhed disse situationer kræver. Efterrefleksionen og 'at-tage-arbejdet-med-hjem' bliver da den pris jeg som sundhedspersonale må betale, for helhjertet at kunne rumme og være til stede med den anden i deres eksistentielle udgangspunkt.

Den anden pol, så at sige, vokser sig netop ud fra disse oplevelser: kan nutidens sundhedsvæsen med al sin kompleksitet, herunder travlhed, rumme det eksistentielle og herunder sorgen? Dette gælder både for det sundhedsfaglige personale, men i høj grad også for den syge og dennes familie. Med en fænomenologisk tilgang undersøgte jeg under mit praksisforløb hvilke fysiske og eksistentielle rum der kan være gavnende for den eksistentielle sygepleje. Dette gjorde jeg gennem interviews med sygeplejersker fra tre forskellige underafdelinger på Børne- og ungeafdelingen. Ligeledes undersøgte jeg under mit praksissemester, hvordan filosofien kan understøtte disse rum. Metoden til at undersøge om filosofien kunne bringe noget nyt på banen mod den ellers vanlige kliniske tilgang, blev dialogmodellen 'Undringskompasset', af den fænomenologiske dialogfilosof og professor Finn Thorbjørn Hansen. Feedbacken fra de deltagende sygeplejersker var overvældende, som bl.a. oplevede et nyopdaget sprog for de ting der ellers vanligt var svære at snakke om. Dette gjorde at jeg fik øjnene op får hvilke kontekster denne model måske kunne udfoldes i. Kunne man reflektere med børn, søskende, måske forældrene?

¹ Her refererer jeg til citatet "Den enkelte har aldrig med et andet menneske at gøre uden at han holder noget af dets liv i sin hånd." fra 'Den etiske fordring' af K.E. Løgstrup (Løgstrup, 2012 s.25).

1.1.2: Specialets opbygning

Nærværende speciale er derved udsprunget fra min undring i mødet med forældre til kræftramte barn. Jeg vil gennem de næste mange sider tage udgangspunkt i min undring og undersøge tabet af den raske verden², og sorgen dette tab potentielt kan medføre. Derfor vil jeg gå i dybden med hvordan sorg forstås ud fra en filosofisk- og almenforståelse, og slutvis ønsker vil jeg undersøge om man dialogfilosofisk kan benytte Undringskompasset, til at tale om sorg, i mødet med forældre til kræftramte børn.

1.1.2.1: 1 del af opgaven: Filosofiske og teoretiske udgangspunkter

I specialets første del præstenters opgavens teoretiske ståsted, herunder udvalgt teori bag *undring* (Finn Thorbjørn Hansen) og *væren* (Gabriel Marcel). Ligeledes præsenteres udvalgt teori om sorg, både ud fra et filosofisk perspektiv (Seneca og Michael Cholbi), og ud fra en almen forståelse (Mai-Britt Guldin og Kenneth Doka).

1.1.2.2: 2 del af opgaven: Filosofien som trøst

I specialets anden del redegøres der for den valgte dialogmodel Undringskompasset³. Dertil præsenteres opgavens empiri som er Undringskompasset udført på Børnekræftafdelingen i Aalborg hvor de deltagende er forældre til kræftramte børn.

1.1.2.3: 3 del af opgaven: Del 3: Mellem paradokset og mysteriet

I specialets tredje og sidste del, diskuteres og analyseres fundene fra første og anden del af specialet. Jeg forholder mig også kritisk til opgaven i dette afsnit. Afsnittet indeholder ligeledes konklusionen, hvor der svares på opgavens problemformulering. Ligeledes findes specialets litteraturliste i dette afsnit.

1.2. Problemformulering

Hvordan kan man forstå sorg ud fra en værensfilosofisk og undringsfænomenologisk tilgang? Kan Hansens "Undringskompas" fungere som et dialog- og refleksionsredskab for forældre til kræftramte børn på Børnekræftafdelingen?

² 'Tabet af den raske verden' stammer fra min 9. semesters eksamensopgave, hvor sygeplejerskerne fra Børnekræftafdelingen under min udførelse af 'Undringskompasset' forklarer det som den sorg forældrene oplever når de får at vide, at deres barn har kræft (Kristensen, 2024 s.27).

1.3. Metode

Den nærværende specialeafhandling bør ikke ses som en afhandling der forsøger at løse et problem, eller så at sige 'opfinde den dybe tallerken'. Afhandlingens essens er undring. Som indledningen beskrev, er det valgte emne netop 'født' ud af mit forrige praksisforløb, som skabte en forundring i mig. Gennem de næste mange sider, vil jeg forsøge at lytte til denne 'forundringens kalden'. Denne forundring, eller kalden, har åbnet døren på klem for et mysterium som jeg endnu ikke har berørt. Derfor ser jeg mere min førnævnte problemformulering, som en 'Undringsindkredsning'.

Opgaven bygges op på et teoretisk, men også empirisk fundament. Empirien er netop med til at sikre, at jeg ikke blot arbejder med 'tese-tænkning' eller ser denne afhandling som teorireferrerende. Brugen af empiri medvirker til, at teorierne og metoderne bringes i spil, og derved bliver brugt til at forklare og analysere (Stray Jørgensen et al., 2020 s.95). Derved bliver det netop også muligt for mig, at sætte den todelte problemformulering op mod hinanden, ved teoretisk at undersøge hvorfor sorg er filosofisk interessant, og hvordan filosofien kan bruges til igangsættelse af reflektive tanker om sorg hos forældre til kræftsyge børn.

Afhandlingens videnskabsteoretiske retning er primært den fænomenologiske tradition i filosofien, hvor viden består i at iagttage og beskrive menneskers oplevelser, erfaringer, og tanker – og derigennem forstå dem (Rienecker & Jørgensen, 2022 s.190). Hvorfor jeg netop finder det meningsfyldt at benytte fænomenologien, udfolder jeg i afhandlingens *Del 1*.

Jeg benytter den fænomenologiske dialogfilosof Finn Thorbjørn Hansens dialogmetode 'Undringskompasset', som opgavens metodiske valg. Jeg kunne derfor vælge at hoppe direkte til udførelsen af empirien, og derved lade Hansens teori forud for 'Undringskompasset' være implicit. Jeg ønsker, for også at kunne skrive mig dybere ind i det fænomenologiske, at bruge noget af specialets omfang til at ekspliciterer Hansens begreber omkring undring og arbejde med 'levede erfaring' (Stray Jørgensen et al., 2020 s.106). Ved at fordybe mig i Hansens erfaringer, tanker, og forskningsresultater får jeg et fundament hvor jeg (og min forundring) kan udspringe sig fra, og derved skabe et bedre udgangspunkt for min udførelse af hans dialogmetode.

I *del 2* hvor jeg arbejder med min empiri, er jeg inspireret af Anders Lindseth og Astrid Norbergs artikel "A phenomenological hermeneutical method for researching lived experience" (Lindseth & Norberg, 2004). Lindseth og Norbergs studie beskriver en fænomenologisk

hermeneutisk metode, inspireret af den franske filosof Paul Ricoeur, som kan være med til at kaste et nyt liv over bearbejdningen af et interview med udgangspunkt i 'levede erfaring'. Da jeg ikke laver interview i denne opgave, er jeg derfor kun inspireret af Lindseth og Norbergs tanker om deres fænomenologiske tilgang om levede erfaring. Jeg vil nu beskrive hvilke tanker jeg ser som metodisk vigtig for dette speciale, og kort fortælle for læserens skyld hvad Lindseth og Norbergs model går ud på.

Lindseth og Norberg fortæller, at de er inspireret den kvalitative forskning, men da disse typer af studier er optaget af at danne data - var en fænomenologisk og hermeneutisk tilgang vigtig for dem for at belyse den menneskelige levede erfaring, som ikke ved første øjekast kan koges ned til sort/hvid data. Ligeledes fortæller Lindseth og Norberg, at det ikke er deres opgave at forklare og beskrive ud fra et socialt fænomen men i stedet handler det om at forsøge at beskrive hvad der blev 'følt'/udtrykt i interviewets nedskrevne tekst. Det er altså ikke selve teksten selv der er den vigtige, men det der er givet udtryk for i det nedskrevne interview (Lindseth & Norberg, 2004 s.146).

"The 'reference' of a phenomenological study is not some object outside the realm of meaning, but the essence of the meaning itself. When the interviewees give expression to their lived experiences of ethically difficult situations in healthcare, the researcher does not want to seize on these experiences as something 'factual', as psychic, social or historical events that need explanation. As phenomenologists we want to focus on the understandable meaning of these experiences" (Lindseth & Norberg, 2004 s.146)

Som tidligere beskrevet, bestræber jeg mig ikke på at besvare noget – men nærmere via 'levede erfaringer' omhandlende sorg, fænomenologisk at nærme mig det mysterium som har vækket en undring hos mig. Dog har Lindseth og Norberg en vigtig pointe i at understrege vi (interviewpersoner, intervieweren) allerede er bekendt med betydninger af det fænomen vi ønsker at undersøge. I denne opgave er dette fænomen sorg. Disse meninger bliver ofte taget for givet, da fænomenerne derved bliver et 'plejer' og fastfryses i en støbt mening. Denne 'taget for givet' må jeg fralægge mig, for at jeg kan blive fænomenolog i min stræben i fænomenologisk beskrivelse af sorg som levet fænomen (Lindseth & Norberg, 2004 s.146). Det kræver derfor at jeg spørger, ifølge Lindseth og Norbergs tankegang: hvad gør sorg til en sorg? Ved at stille og forsøge at besvare et sådanne spørgsmål gør, at jeg kan blive i stand til at opdage det, der handler om, som også er fænomenologiens credo: 'at komme til sagen selv'. Den nemmeste

måde at løsrive sig fra disse fastfrosede meninger, er ifølge Lindseth og Norberg ved at fortælle igennem den levede erfaring (Lindseth & Norberg, 2004 s.147).

Når det kommer til selve nedskrivningen af det interview, der er udført, argumenterer Lindseth og Norberg for at: ” *A tape-recorded and transcribed interview text lies closer to speech than to writing(...)* ” (Lindseth & Norberg, 2004 s.148). Derfor vælger jeg, ved udførelsen af Undringskompasset at optage dette og transskriberer det efterfølgende.

Det overstående er mine første overvejelser omkring hvordan jeg ’tuner’ mig ind på en fænomenologisk forskningstankegang. Som benævnt, benytter jeg ikke analysemodellen til fulde. Ganske kort vil jeg nu beskrive hvilke tre trin der indgår i deres analysestrategi. Trin 1) er interviewundersøgelsen hvor selve interviewet udføres. Dette interview nedskrives efterfølgende, og bliver derfor ’adskilt’ fra dens mening – her stammer Lindseth og Norbergs pointe fra, at ved at nedskrive efter en optaget samtale vil det nedskrevne ligge tættere op af den samtale/mening som interviewpersonen berettede om. Ligeledes anbefaler de, at man undervejs i interviewet nedskriver notater til senere gennemlæsning. Det første skridt er at, det nedskrevne interview skal gennemlæses, dette kalder Lindseth og Norberg *naiv læsning* (Lindseth & Norberg, 2004 s.148-149). Her gennemlæses teksten mange gange i forsøg på at fange den hele mening, hvor det vigtige er, at man åbner sig op så teksten kan tale til en. Det er nu man går fra en mere neutral tankegang til den mere fænomenologiske tankegang. Vi kan blive rørt (nærmere be-rørt) og bevæget af teksten, den nye fænomenologiske forståelse nedskrives (Lindseth & Norberg, 2004 s.149).

Trin 2) er den såkaldte *Strukturanalyse*, temaer findes i det beskrevne fra den naive læsning. Disse temaer er ’tråde af mening’, og har til formål at formidle essentielle mening i den levede erfaring. Temaerne er ikke abstrakte begreber, men nærmere en kondenseret beskrivelse som afslører betydning. Temaerne findes ved gennemlæsningen af teksten, og kaldes ’menings enheder’, som kan være et stykke af teksten, af enhver længde, som kun giver én mening. Der sorteres efterfølgende i, hvilke meningsenheder som har relevans for forskningsspørgsmålet. Nu dannes de kondenserede beskrivelser, og formuleres i hverdagssprog. Den nærmest ’tragt’ læsning af den beskrevne samtale, ender ud med den essentielle mening og dermed det endelige tema (Lindseth & Norberg, 2004 s.149-150).

I trin 3) omhandler det, hvad Lindseth og Norberg kalder ’kritisk fortolkning’. Her skal temaerne/enhederne, reflekteres ud fra ens gældende problemstilling og studiets kontekst, og derved sammenlignes. Den nedskrevne tekst gennemlæses med både den naive læsning og temaerne

in mente. Gennem den kritiske refleksion kan man udvide, revidere og uddybe ens bevidsthed – og derved bevæge sig væk fra sin forforståelse eller rettere blive bevidst om aspekterne af ens forforståelse som man før tog for givet. Det næste skridt herefter er at vende blikket mod allerede beskrevne studier, teorier eller andet litteratur og derved foretages der en tematisk analyse af eksisterende viden (Lindseth & Norberg, 2004 s.150-151).

De tre trin kumulerer nu i en konklusion, med besvarelse af problemformuleringen. Her anbefaler Lindseth og Norberg, at denne konklusion bliver beskrevet i et poetisk sprog, da poesien giver mulighed for dybere mening og ” *shows a deeper mode of belonging to reality*” (Lindseth & Norberg, 2004 s.151).

Dette var som sagt en kort gennemgang af Lindseth og Norbergs teori. De tre overstående beskrevne trin, vælger jeg ikke at følge i denne opgave, men tværtimod er jeg inspireret af deres tankegang omkring den anvendelse potentiale der ligger gemt i levede erfaring. Jeg vil i opgavens anden del komme nærmere ind på præcist hvordan jeg går til mit arbejde med levede erfaring.

1.3.1 Fravalg

I forbindelse med min litteratursøgning og skrivning, har jeg været nødsaget til at fravælge andre veje jeg kunne have gået. Jeg vil her kort redegøre for nogle af de fravalg jeg har gjort mig:

- 1) Ph.d.-afhandlingen 'Skønne øjeblikke i sygepleje – en kilde til innovation?' af Stine Maria Herholdt-Lomholdt (M. Herholdt-Lomholdt, 2018). I denne afhandling undersøger Herholdt-Lomholdt via aktionsforskningssamarbejde på tre danske hospitalsafdelinger, hvor vidt der er tale om skønne øjeblikke i sygeplejen som rummer en mulighed for brud med etablerede forståelser, som kan blive en del af sygeplejefaglig udviklings- og innovationspraksis på afdelingerne. Dette undersøger hun ud fra Dorte Jørgensens filosofiske æstetik: ” (...) *som øjeblikke af immanent transcendens, dvs. sanseligt formidlede metafysiske erfaringer af meningsfyldte.*” (M. Herholdt-Lomholdt, 2018 s.7). Ligeledes benytter hun professor Finn Thorbjørn Hansens værensfilosofiske tilgang til innovation i organisationer. Ligeledes trækker hun på Martin Heidegger og Hans-Georg Gadamer ud fra en eksistentiel og hermeneutisk fænomenologi. Disse 'skønne øjeblikke' handler om mødet og det meningsfyldte 'mere' som sygeplejerskerne fornemmer i deres pleje af og møde med patienterne. Herholdt-Lomholdt konkluderer, at der

må være tre dialogiske byggesten til stede i skønhedsorienterede udviklings- og innovationsprocesser: ” *Disse tre beskrives som: at udvikle fornemmelse for det skønne, at undres i mødet med det skønne og vendes af det skønne.*” (M. Herholdt-Lomholdt, 2018 s.8). Grunden til, at denne ph.d.-afhandling kunne have været interessant for specialet, er at måske sorgens stemthed kan fornemmes som et møde. Hvis dette blev undersøgt nærmere, ville det måske kunne have givet et perspektiv på hvordan sygeplejerskerne skulle have øje for sorgen som, måske, udtrykkes i det *meningsfyldte mere*.

- 2) Deltager- og patientgruppen: Sorg vil man uundgåeligt møde mange steder på et sygehus. Derfor kunne nærværende speciale også have valgt en anden retning mht. den levende erfaring jeg ønsker at undersøge. Udover at jeg har arbejdsrelateret tilknytning til Børnekræftafdelingen, rummer familie centreret pleje en enorm kompleksitet da det ikke kun er patienten og dennes evt. ægtefælle, voksne børn osv. I den familiecentrerede pleje er det hele familien som rammes: en eller flere forældre, evt. søskende, bedsteforældre osv. Forældrene tager her beslutninger på deres syge barns veje. En anden patientgruppe indenfor Børnespecialet, kunne have været forældre til børn med funktionsnedsættelse og/eller synlige handicaps. Her er der en tale om en patientgruppe som ikke kan helbredes som f.eks. kræftsyge børn kan. Det kunne have været interessant at undersøge forældrene til handicappede børns sorg.

Del 1: Filosofiske og teoretiske udgangspunkter

Kapitel 2

”Tit er jeg glad og vil dog gerne græde, thi intet hjerte deler helt min glæde.

Tit er jeg sorrigfuld og må dog le, at ingen skal den bange tåre se.”

B.S Ingemann 1812 (Højskolesangbogen, 2007)

Specialets første del, har til formål at redegøre for den valgte teori. Herunder hvad opgaven refererer til, når ’sorg’ omtales ud fra en mere sundhedsfaglig forståelse. Efterfølgende vil jeg ud fra en filosofisk indgangsvinkel kommenterer på sorg ud fra relevant udvalgte værker. Inden alt dette ser jeg det nødvendigt at beskrive den filosofiske tradition, fænomenologien, som er fundamentet for den udvalgte teori, og ligeledes er den tradition som empirien (i opgavens anden del) er udført af.

2.1: Det filosofiske ståsted

Dette afsnit har som sagt til formål at præsentere hvilken filosofisk tradition denne opgave udspringer sig fra, og hvilke filosofiske teorier opgaven læner sig op ad. Som metodeafsnittet allerede har berørt, er den fænomenologiske tilgang opgavens udgangspunkt som især udfolder sig via den levede erfaring i opgavens anden del. Jeg vælger her at kortlægge tanker fra Finn Thorbjørn Hansens filosofiske forfatterskab omhandlende begrebet fænomenologi, men også hans tanker om at forske i det eksistentielle og åndelige, hvor netop et fænomen som 'sorg' må indgå i. Ligeledes udfolder jeg Hansens tanker vedrørende det at undres, som jeg beskrev i opgavens indledning, at nærværende speciale er 'født ud af' min egen undring. Ligeledes dykker jeg ned i Gabriel Marcells værensfilosofi som led på at svarer på min problemformulering. I dette afsnit forsøger jeg at spore mig ind på hvad sorg *er*, herunder *miskendt* sorg. Dertil forklarer jeg trøst og sorg ud fra filosofferne Seneca og Michael Cholbi.

2.1.1. Fænomenologi

Selve ordet fænomenologi, betyder videnskaben/læren om fænomener⁴. Fænomenologien er optaget af hvordan vi konkret kan forstå livsfænomener, såsom omsorg, håbløshed eller tillid (Hansen & Thorsted, 2022 s.10). Fænomenologien spørger ud mod 'det almenmenneskelige og universelle', fordi den er optaget af fænomenets essens og væsen:

" Adgangen til at forstå (...) hvad et fænomen som omsorg essentielt og fænomenologisk set er, sker ikke via et 'udefra-blik' men går igennem vores væren-i-verden og gennem en undren over, hvad og hvordan det er at være sanseligt tilstedeværende i dette fænomen." (Hansen & Thorsted, 2022 s.11)

Hansen og Thorsted mener, at kun en fænomenologisk beskrivelse kan give en egentlig forståelse af, hvordan f.eks. et hus for nogen kan føles som et hjem. Fænomenologen får i den fænomenologiske beskrivelse fat i den 'usynlige' menings- og værnsdimension. Denne 'væren' må forstås som noget transobjektivt og transsubjektivt, altså noget som overskrider de bevidste tanker og følelser: *" Det er ikke noget, vi har, men i stedet noget, vi er i, eller møder og er forbundet med på et andet plan."* (Hansen & Thorsted, 2022 s. 11). Den eksistentielle fænomenolog, vil se disse fænomener som en slags 'væsener' i sig selv, som man ville kunne komme i resonans eller dialog med (Hansen & Thorsted, 2022 s.12). Ligeledes gælder det, at ser man på fænomenet ud fra en natur- og socialvidenskabelig tilgang (som psykologien er inkluderet

⁴ På græsk: phainomenon, som betyder 'det, som viser sig'

i), hvori der forsøges på hver deres måde, at 'søge bagom' fænomenet for at finde bagvedliggende f.eks. sociale, kulturelle, og biologiske forhold, årsager eller forklaringer på fænomenet. Ifølge Hansen og Thorsted ligger forskellen i at, den eksistentielle fænomenolog vil blive ved fænomenet selv, og i første omgang beskrive de gennemlevede erfaringer af det at være i resonans eller samklang med fænomenet: ” *Gør man det, ser man ikke på fænomenet med et enten objektiverende eller analytisk iagttagende blik, men derimod igennem et åbnet, og i første omgang fascineret og senere forundret blik. Da vil fænomenet blive levende og træde frem og vise sig for én.*” (Hansen & Thorsted, 2022 s.12).

En anden vigtig pointe for, hvorfor jeg netop benytter den fænomenologiske tilgang til opgaven, formulerer Hansen og Thorsted, kort og præcist med: ” *God fænomenologi handler om at møde livet dér, hvor det er, og at gøre sig værdig til at fornemme det.*” (Hansen & Thorsted, 2022 s. 13). Jeg ønsker jo netop at undersøge hvorvidt en filosofisk model kan bruges til at tale om sorg, hvor jeg ønsker at møde den levede erfaring, altså: dér hvor livet med sorgen *er*. I den proces, forklarer Hansen og Thorsted også, at jeg vil komme ud på en 'personlig dannelsesrejse' som både vil gøre mig klogere på livet (i dette tilfælde: livet med sorg), samtidig med: ” (...) *at denne er med til at fremme en særlig langsomhed, evne til at lytte, sanselig åbenhed og 'forundrings-attitude'.*”(Hansen & Thorsted, 2022 s.13).

Resultatet af denne dannelsesrejse bliver derved at lære at se på verden, sig selv og andre gennem et særligt forundringsramt blik, og ud mod en gådefuld verden, som vi alle er en del af på forunderlig vis (Hansen & Thorsted, 2022 s.13). Fænomenologi handler forenklet sagt om 'at filosofere med hjertet'. En undring som er opstået ud fra en berørthed og grebethed af forskellige livsfænomener (Hansen & Thorsted, 2022 s.14-15). Som forklaret i opgavens indledning, er nærværende speciale netop udsprunget af en undring som er skabt både ud fra en berørthed og grebethed. Netop denne grebethed, må vi lære at tænke fra og ikke blot kun fra en begrebet eller konstrueret verden (Hansen & Thorsted, 2022 s.15). En forklaring hvad undring *er*, vender jeg tilbage til i dette kapitel.

Den eksistentielle fænomenologi kan derved give os et blik, som viser at verden og livet er langt mere forunderligt, end vi måske gik og troede det var (Hansen & Thorsted, 2022 s.16).

2.1.1.1 Eksistentiel og åndelige omsorgs udefinerbarhed

I bogen 'At undres ved livets afslutning' (Hansen, 2016) udfolder Hansens forskning på Ankerfjord Hospice, hvor Hansens formål og ønske har været at vise hvorfor og hvor den filosofiske undringssamtale kan være vigtig og dertil relevant i arbejdet med palliative patienter (Hansen, 2016 s.9).

I bogens første kapitel 'Nogle aktuelle og autoritative definitioner', er Hansen i færd med at komme nærmere på en definition på eksistentiel og åndelig omsorg. Han vender først blikket på Verdensorganisationen for sundheds (WHO) forståelse af palliation, hvor de beskriver dette som 'spiritual care', som i Danmark netop går under betegnelsen 'eksistentiel og åndelig omsorg'. Hos Den europæiske fagorganisation for palliation (EAPC), defineres spiritualiteten i 'spiritual care' som:

*"Spiritualitet er en dynamisk dimension i menneskelivet, som relaterer sig til den måde hvorpå personer (individuelle og fælles) oplever, udtrykker og/eller søger mening, formål og transcendens, og i måden, hvorpå de forbinder sig til øjeblikket, til selvet, til andre, til naturen, til det betydningsgivende og/eller hellige"*⁵ (Nolan, Saltmarsh & Leget, 2011).

Derved er spiritualitet ikke blot én komponent eller et særligt behov, men at spiritualitet influerer alle aspekter af den menneskelige erfaring. Hansen lægger særligt vægt på i ovenstående forklaring, at EAPC benytter et ord som 'transcendens', som netop er et ord for en erfaring, der ligger hinsides, af hvad vi mennesker selv kan konstruere bevidst (Hansen, 2016 s.34). Hansens forklarer dertil, ud fra både andres forskning, men også sin egen på Anker Fjord Hospice, at:

"Stående over for den uigenkaldelige død tvinges det enkelte menneske, og oftest også familien og vennekredsen, til at forholde sig til det faktum, at vi alle skal dø, og til det mysterium, som døden (og livet er). Og her dukker de filosofiske, metafysiske og religiøse spørgsmål op, som ofte sætter vores liv og tilværelse som helhed i nyt lys." (Hansen, 2016 s.35-36).

En væsentlig pointe for nærværende speciale er, gennem Hansens uddybelse af overstående, at disse spørgsmål kan reflektere tilbage på det levede liv som et: *"Hvad er det eksistentielle og åndelige i det levede liv?"* (Hansen, 2016 s.36). Da jeg har fokus på forældre til kræftramte børn, som forventes at overleve deres behandling, har denne opgave ikke fokus på palliativ pleje – men fokus på 'tabet af den raske verden', hvor døden pludselig træder tættere på og

⁵ Hansens egen oversættelse (Hansen, 2016 s.33)

derved med Hansens ord reflekterer tilbage på det levede liv med spørgsmål af eksistentielle og åndelige karakter. Hansen tilføjer: ” *Stiller vi ind på den slags eksistentielle og åndelige spørgsmål og erfaringer, kan vi også blive bragt ud i en erkendelse af og forundring over, at også livet og vores tilværelse grundlæggende er et mysterium.*” (Hansen, 2016 s.36).

I bogens kapitel 2 ’At forske i det eksistentielle og åndelige’, forklarer Hansen at det er almindeligvis i både kvantitativ og kvalitativ forskning, at man præcist redegøre for hvad man vil ’måle på’, men Hansens pointe er netop at det ikke er lige til at fastlægge en klar og entydig begrebslig definition på hvad eksistentiel og åndelig omsorg er:” *Og gør man det, vil de filosofiske dimensioner ved eksistentiel og åndelig omsorg let blive overset eller vanskelig tilgængelig.*” (Hansen, 2016 s.41).

Når man prøver at forstå det eksistentielle og åndelige ud fra den definition, er det vigtigt at have øje for den forskel der er mellem kontrollerbare iagttagelser og målbare faktorer (som knytter sig til de sociale, psykologiske, samfundsmæssige, og kulturelle betingelser og forhold), og så fænomenet *i sig selv*. Denne pointe fra Hansens arbejder, stemmer derved i overensstemmelse med Lindseth og Norbergs artikel om ’levede erfaring’ som jeg beskrev i metodeafsnittet.

2.1.2: Hansen: At undres...

I Hansens bog ’At møde verden med undren’ (Hansen, 2018), dykker Hansen ind i spørgsmålet om hvad netop denne ’undren’ er. Da specialets emne er udsprunget af en undring hos mig, ser jeg det som ganske essentielt for opgaven at specificere eller prøve at forstå hvad der forstås ved undren. Da jeg senere ønsker at benytte Hansens Undringskompasset, ser jeg det som det andet argument for, at jeg er nødt til at dvæle ved, hvad undren i grunden er.

Inspireret af filosofferne Hubert Dreyfus og Sean Dorance Kelly (Dreyfus & Kelly, 2011), skriver Hansen, at vi risikerer at overse noget væsentligt, hvis vi ser på verden og vores liv og ’mening med livet’ kun med pragmatiske tilgange, altså som noget der kan bemestre og løses. For verden er langt mere forunderlig og meningsgivende i sig selv, end hvad vi mennesker kan forstille os, forklare og håndtere. (Hansen, 2018 s.37-38).

Via den pragmatiske videnskabelige tilgang, mener Hansen, at jo mere viden vi tilegner os, opdager vi i grunden hvor lidt vi faktisk ved (Hansen, 2018 s.42). Hansen fortæller: ” *Vi må og vil altid søge efter ny viden. Vi kan ikke andet som de nysgerrige dyr, vi mennesker også er (...)*” (Hansen, 2018 s.42). Hansen henviser til den britiske forfatter og kulturkritiker D.H Lawrence

som skriver at Undringssansen kan hjælpe os med at komme på sporet af vores liv. Denne Undringssans, the sense of wonder, er ifølge Lawrence menneskets eneste naturlige sjette sans og altafgørende for menneskets evne til at modstå en 'automatiseret og dehumaniseret tilværelse' (Hansen, 2018 s.42-43). Hansen forklarer: ” *Mennesket bliver først menneske og ser først verden og i grunden også sig selv og det andet menneske, når det ser verden, sig selv og det andet menneske som mysterium.*” (Hansen, 2018 s.43).

Undren betyder på græsk thaumazein, og må ikke forveksles med det græske ord for 'vejløshed' aporia. Hansen forklarer, at Sokrates først ville bringe hans samtalepartner ud i aporia ved sine kritiske og ironiske spørgsmål, og når denne samtalepartner ikke længere var skråsikker eller bedrevidende, ville Sokrates møde sin samtalepartner i en fælles filosofisk undring (thaumazein) (Hansen, 2018 s.43). Fænomenologisk set er der forskel på det at være nysgerrig og det at være undrende. Undren i sig selv, kommer af en udtrykskraft for noget, som ligger før sproget (Hansen, 2018 s.46).

”*Undren kommer måske fra et grundlæggende kærligt møde med verden. Måske viser verden sig – dette egeblad, denne livsstemning, dette menneske, dette fænomen – sig først for os i dens egen unikhed, som den er i og af sig selv, når vi ikke har noget for med den – når vi blot holder af den, ja, elsker den, som den er? Måske vokser undren frem af en kærlighed til verden. Jeg tror det.*” (Hansen, 2018 s.46).

Han trækker her på sine mange års erfaring som forsker, filosofisk vejleder og praktiker, som har lært ham, at der et forunderligt forhold mellem undren og kærlighed. Ydermere forklarer han, at der i undren er en særlig stilhed, en fyldt stilhed, som undringen gør os lydhøre over for, som skaber en 'sigende stilhed: ” (...) *hvor vi netop må være stille, fordi der er noget andet end os selv, der tiltaler til os.*” (Hansen, 2018 s.46). Med det samme vi forsøger at beskrive, hvad der skete i undringen, falmer og stivner det uudsigelige, som vores hjerte lyttede til i undrings stilhed: ” *I den forstand har undringssansen at gøre med noget delikat, flygtigt og skrøbeligt i vores tilværelse.*” (Hansen, 2018 s.46). Det vil altså sige, at vi på den ene side i undringen har at gøre med noget af allerdybeste betydning, men på den anden side en flygtighed, når vi retter vores intentionelle bevidsthed mod denne (Hansen, 2018 s.46).

At beskrive på en kort og enkelt måde, hvad undren er, er ikke let og end slet ikke muligt, forklarer Hansen. Man kan godt tale om og reflektere over teoretiske, pragmatiske, metodiske m.fl. måder at forstå undren på, men dybere forståelse af hvad det vil sige at forundre (og at undre sig), sker først når man står i en forundring/undring: ”*Det gælder så at sige om at mærke*

fænomenet indefra eller fænomenet i og for sig selv, og ikke kun som det står frem for mig, og den måde jeg på et givet tidspunkt opfatter og oplever det.” (Hansen, 2018 s.47-48). For at komme i undren, må man forsøge som tænkende at ankomme til fænomenet på en særlig åbent og nænsomt lyttende måde, dertil være langsom og tilbageholdende, hvis man skal gøre sig håb om at komme i kontakt og derved i dialog med det meningsfulde/det sigende fænomen (Hansen, 2018 s.51).

I dagligdagstale, kan undren hurtigt forveksles med nysgerrighed. Fænomenologisk set er der forskel på det at være nysgerrig og det at være undrende (Hansen, 2018 s.45). I nysgerrighedsfølelsen ligger, at 'man vil have ny viden', i denne iver gemmer der sig en grådighed at (en ny(s)gerrighed) og en have-mentalitet. Med en 'turist'-metafor som Hansen forklarer denne have-mentalitet med: *”at nu har vi også været der, nu ved vi også det, nu har vi også set og hørt det.”* (Hansen, 2018 s.52). I undren gemmer der sig en tøvende og lyttende langsommelig tilstedeværen, som er undrende på et mere personligt og lyttende plan: *”Som om man lige må være stille for bedre at kunne høre og forstå, hvad der er på spil her, og fordi vi også selv fornemmer, at der er noget vigtigt for os selv på spil i det, som bliver sagt, på et mere grundlæggende plan.”* (Hansen, 2018 s.53). I undringen er vi ikke klar over hvad der præcist har 'ramt' os og vi undrer os over. En ny horisont har åbnet sig for os, og det er som om vi ser verden på ny (Hansen, 2018 s.54). Hansen forklarer også, at der kan være et samspil mellem den videnskabelige undren og den filosofiske undren:

” Med den videnskabelige nysgerrighed vækkes vi til en ny interesse, der kan lede til en mere systematisk undersøgelse, som så kan få os ind i dybere undring (...)”(Hansen, 2018 s.53).

2.1.2.1 Den filosofiske undren

” I den filosofiske undren (thaumazein) vil man derimod løfte oplevelsen ud af en forklarings-søgende ramme. Det vil man for bedre at kunne åbne sig for en anden form for spøgen til mennesket, og hvad forholdet mellem mennesker og verden som sådan og almenmenneskelig er.” (Hansen, 2018 s.55).

I den filosofiske undren, ser vi på verden som et grundlæggende mysterium. Filosofien er også en passion for visdom, så i denne mysterium-orienterede filosofi ligger der derfor også en visdom, som den videnskabelige viden ikke får fat i. At undre sig kan i første omgang gøre os rastløse og urolige og vagtsomme, da vi normalt er opdraget og trænet til at føle os hjemme i en verden, som er ordnet og vi har styr på. Men senere vil personen, der forbliver i den dybe

filosofiske undren, oplevelse en slags hjemkomst eller rå i at 'stå i det åbne' (Hansen, 2018 s.56).

I den filosofiske undren er man optaget af at give et, hvad Hansen kalder, personligt svar denne kalden fra undringen. I undringen er man åben nok til at kunne begynde at høre, hvad fænomenet, man undrer sig over, 'siger' en. Ikke som når man 'tilskriver' en mening til et fænomen, men som når man erfarer en meningsfulde, der kommer til en, tilstrømmer en, fra fænomenet. Hansen forklarer ud fra en reference til Heidegger, at den filosofiske undren oftest vil opstå, når vi formår at se det forunderlige og undres over det selvfølgelige og ordinære i vores hverdag (Hansen, 2018 s.59). Jo mere den tænkende sætter sin selvforståelse og eksistentielle ståsted på spil, i mødet med genuin filosofisk undren, desto mere åben og lyttende vil denne person være for det 'anderledes' som kalder på at blive betænkt eller komme til udtryk (Hansen, 2018 s.67-68). Forskellen på undring og forundring, ligger ifølge Hansen i, at sanselig-stemte forundring finder sted i samspillet mellem væren og kærlighed som begivenheder, der 'sker' med en, hvor undringen opstår i samspillet mellem væren og sproglighed (Hansen, 2018 s.74) Hansen forklarer:

" At undre sig filosofisk er således metaforisk sagt at være i brændingen, lige dér, hvor fænomenet i sig selv rammer den givne forståelseshorisont og brydes og farves til det gestaltede og dermed også reducerede fænomen, som den kognitive og intentionelle bevidsthed giver os lov til at se." (Hansen, 2018 s.75).

Her må forundringen altså metaforisk set forstås som det uendelige ocean, hvorfra en gådefuld uudsigelig meningsfulde bestandig slår ind mod 'kysten' igen og igen, og hver gang på ny. Undren er derimod, når man som menneske så forsøger ved hver meningsfyldt 'bølge', der brydes i mødet med den på det sted og tid gældende forståelseshorisont, selv at forstå og komme i et personligt forhold til, hvad denne meningsfulde 'siger' en.

2.1.2.2 Kærlighed og undrens forunderlige forhold

I bogen 'Kærlighedens Kartotek' (Sköld, 2023) bidrager Hansen med teksten 'Kærlighed og undren'. Her forholder Hansen sig til det han kalder, det forunderlige forhold mellem kærlighed og undren (Hansen, 2023 s.351). Hansen forklarer ud for den engelske filosof Simon May, at kærligheden som fænomen må forstås som en 'ontologisk rodfæstethed': *" Den eller det, vi elsker, får os på et grundlæggende plan os til at føle os hjemme i verden."* (Hansen, 2023 s.355). Omkring forholdet mellem kærlighed og undren, forklarer Hansen ud fra den norske professor

i religionsfilosofi Marius Timmann Mjaalands essay (Mjaalands, 2021) om Kierkegaards værk 'Liljen på Marken og Fuglen under Himlen' (Kierkegaard, 2006 [1849]).

" Hvis vi møder lidelse på vores vej – som liljen og fuglen også af og til gør, når tørken sætter ind, eller kulden kommer – så skal vi ifølge Kierkegaard ikke forsøge at 'forklare det væk', men give os enfoldigt hen til lidelsen, tålmodigt og i en tro, et håb og en kærlighed til, at det nu engang må være sådan nu, men at det også vil gå væk, når tid er. Man må så at sige 'adlyde' naturens eller værens stemme, i den forstand at man må lære at give sig hen til øjeblikket, og hvad der fordres dér (...)" (Hansen, 2023 s.372).

Fænomenet får derfor først selv lov til at tale, når mennesket træder til side for det. Det gælder også for kærlighed, for i kærlighedsøjeblikke sker der *noget* som der er menneskeligt umuligt at fatte eller tildele begreber (Hansen, 2023 s.374). Hansen argumenter for, at både Kierkegaard og franske filosof Marion vil mene, at kærlighed er, og altid vil være, en evig hemmelighed: *" Men at der gives værensformer og transcenderserfaringer, hvor man kan 'høre' kaldet fra kærligheden (...)"* (Hansen, 2023 s.375). Hansen tilføjer i hans afrunding, at: *" (...) når vi gribes af forundring og undren er vi ikke på et bevidst plan men på et sjæleligt plan. Det er næsten, som så vi nu verden eller fænomenet igennem verdens eller fænomenets (eller Duets) eget blik. Vi står da i en relation til noget (...)"*. Denne relation argumenterer Hansen for må være kærlighed (Hansen, 2023 s.376). Slutvis i afsnittet konkluderer Hansen, at ud fra hans over 20 års erfaring med sokratiske samtaler og undrensfællesskaber: *" (...) at kærligheden ligger som en rolig, tillidsskabende og trøstende klippegrund under den grundlæggende undren."* (Hansen, 2023 s.377).

Således har jeg nu forsøgt, ud fra Hansens arbejde, at beskrive hvad undren er – og hvad det vil sige at undres. Jeg vil i specialets tredje del vende tilbage til, hvordan sorg kan forstås ud fra denne undringsfænomenologiske tilgang. Jeg beskrev i indledningen om min egen undring, som noget jeg ikke kunne forstå/begribe. Gennem Hansens overstående værker har jeg opnået en større resonans med denne undring: jeg har igennem både mit arbejde som sygeplejerske, men i særdeleshed også som studerende på Anvendt Filosofi mødt *noget* som kalder mig til at undersøge det nærmere. Jeg ved endnu ikke hvad, hvilket højst sandsynligt skyldes det som Hansen kalder en flygtighed i undringen, at hver gang jeg har prøvet at nærme mig en forklaring på min undring: er det øjeblik undringen opstod i væk. Jeg vil forsøge i denne opgave at benytte den levede erfaring, som er skabt med forældre til børn i kræftbehandling, til langsomt, at nærme mig fænomenet sorg.

2.1.3 Gabriel Marcel

Dette afsnit har til formål at forsøge at klarlægge den franske filosof Gabriel Marcells (1889-1973) forståelse af væren. Jeg vælger at benytte den danske filosof J.B.L Knoxs bog 'Gabriel Marcel: Håbets filosof, fortvivlelsens dramatiker' (J. B. Knox, 2003). Knox forklarer, at i Marcells filosofi bygger han bro mellem den filosofiske tanke og det menneskelige konkrete liv i verden (J. B. Knox, 2003 s.10). Med andre ord, så kredser hele Marcells tankeunivers omkring forholdet mellem mennesker, ” (...) både i dets skabende og ødelæggende udtryk.” (J. B. Knox, 2003 s.15).

Vores tilværelse får ontologisk fylde igennem den menneskelige eksistens dimensioner, som Marcells filosofi undersøger, hvori der også findes en 'transcendent' virkelighed. Denne transcendent 'værens- virkelighed' er ikke skarpt adskilt fra den almindelige hverdags- og 'gørens '-virkelighed, men viser hen til forskellige dybder eller dimensioner af én og samme virkelighed: ”*Erfaring af vor eksistens kan ske på mange forskellige niveauer alt efter vort engagement i den.*”(J. B. Knox, 2003 s.15).

Knox forklarer, at Marcel så at i den *brudte verden*, hvor værens-virkeligheden var lukket for hverdags- og gørens-virkeligheden, var dialogen blevet udskiftet med monologen, og det *at være* (être) blev erstattet med *at have* (avoir). Hvilket resulterer i, at det usynlige og ukarakteriserbare bliver mistænkeliggjort eller negligeret (J. B. Knox, 2003 s.15). Dette resulterer i en 'eksistentiel uro' som, i den moderne verden, behandles som et psykologisk problem, der er en forklarlig psykologisk årsag til, i stedet for at forstå det værens mæssigt synlige og uforklarlige (livet erfaret som et mysterium) som et udtryk fra værens kald og længsel om at være i kærlighed, troskab, og håb. *Den anden* (l'autrui) ligger implicit i værens kald. Marcel ser ikke kærlighed som selvkærlighed, eller et håb rettet mod subjektivt, tværtimod: ” *Vi lever sammen med besvær og smerte; vi kan aldrig blive fri af hinanden. Vi er som lænket sammen – vi har kun hinanden. Vor menneskelighed, vor sande kærlighed til og bekræftelse af livet, afhænger af de forhold, vi har til andre mennesker.*” (J. B. Knox, 2003 s.16).

I mødet med andre må vi være tolerante og åbne over for de forskelligheder der hersker mellem mennesker, og derved er menneskets stående udfordring at elske livet i dets rige mangfoldighed (J. B. Knox, 2003 s.16).

Knox argumenterer for, at der kan konkluderes for en 'gennemgribende åndelig hungersnød' som får mennesker til at ty til professionel hjælp, såsom hos terapeuter. Hun begrundes dette ud fra, at vi efter kommunikations teknologiens indtog er blevet mere ensomme og dårligere

til at kommunikere menneske til menneske: ” *Mennesket hungrer, men efter hvad? Efter hinanden. Vi savner hinanden, den intime kontakt, den åbne trofaste hjertelighed, der giver menneskeligt broderskab.*” (J. B. Knox, 2003 s.19). Knox henviser til en titel af et af Marcells værker ’Les Hommes contre l’humain’ (menneskene mod det menneskelige), og forklarer herudfra at mennesket synes at modarbejde sig selv – hvilket gør, at vi gang på gang må genopdage det menneskelige, eller rettere: menneske-lighed. Det resulterer i, at vi på ny må definere alt det som udgør mennesket *væren* herunder kærligheden (J. B. Knox, 2003 s.20).

” *Vi er i eksistensen som deltagere, og ikke som objektive tilskuere. Derfor må filosofien leve og ånde i det konkrete, i den bevægelse, som livet er.*” (J. B. Knox, 2003 s.25). Marcells filosofiske refleksion, bliver heraf, som konsekvens af før citeret, en skabelsesproces hvor vi ikke kan tænke os til virkeligheden, og heraf lave et færdigsyet system der virker upåklageligt. Marcel advarer derfor mod, at hvis filosofien glemmer filosofiens eksistentielle ophav⁶, så kan hun eller han ikke nå ud til de menneskers virkelighed, som filosofien ønsker at undersøge (J. B. Knox, 2003 s.26).

En vigtig pointe er, at Marcel skelner mellem *væren* og *eksistens*. Det er via eksistensen, at vi ’vandrer’ over mod *væren*. Ifølge Knox vil mennesket balancerer bestandigt mellem *at være* og *ikke at være*. Nærmest som var der en kløft mellem mennesket og *væren*, i det *væren* er en dimension vi som mennesker aldrig helt vil kunne forstå. Knox skriver: ” *Nogen fuldendt væren findes ikke (...). Jeg kan påstå min eksistens (jeg har en krop og jeg skal dø), men min væren er snarere et niveau i min participation, som accepteres eller modtages som en gave.*” (J. B. Knox, 2003 s.44). Med det argumenter Knox, ud fra hendes læsning af Marcel, at eksistensen står i dødens tegn, da den er begrænset – hvorimod for *væren* er døden ikke en skillelinje (J. B. Knox, 2003 s.44-45).

Om sproget forklarer Marcel, at alt menneskelig erfaring som udtrykker sig, bliver sprog. Sproget er et nytteredskab som muliggør for os at sammenligne og bedømme – men sproget har også sin begrænsning: sproget kan lede og forlede mennesket: ” *Det har rent faktisk en tendens til at objektivere det eksistentielle.*” (J. B. Knox, 2003 s.27-28). Marcells filosofiske udgangspunkt er rodfastet i fænomenologien med et ontologiske sigte i hans analyse af fænomener (J. B. Knox, 2003 s.31). Ligeledes gælder det for Marcel, at *væren* ikke kan reduceres, idet den ligger udenfor det karakteriserbare. *Væren* kan ikke tillægges bestemte prædikater som i

⁶ Filosofi ifølge Marcel, må ikke forstås som noget der kan bruges til at konkludere ud fra etableret hypoteser, eller krølle filosofien sammen til et summa summarum. Ligeledes er filosofien ikke et ’lukket broderskab’ som kun er for de professionelle, men er tværtimod for mennesket generelt. (J. B. Knox, 2003 s.26).

stedet blot ville objektivere den, og med Marcells terminologi: gør den (væren) til et problem i stedet for et mysterium. Dertil mener Marcel at vores eksistens er uløselig forbundet til væren (J. B. Knox, 2003 s.32).

” Mange fornemmer virkelighedens skjulte sandhed, men kan ikke forklare eller bevise den, og mange flere vil være enige i, at bag vanetænkningen, bag hverdagens banalitet, er der et væld af mysterier.” (J. B. Knox, 2003 s.33).

Spørgsmål såsom hvad er håb? Hvad er at smertes? Hvorfor er vi til? Er alle spørgsmål som stammer fra en sjæl, som ikke ved hvor den kommer fra eller hvor den er på vej hen. Disse spørgsmål stammer fra en undren, som forener alle mennesker på jorden, på tværs af race, tid, religion og ideologi (J. B. Knox, 2003 s.39). Vores oprindelige undren, som vi ifølge Marcel, er født med, overdøves i takt med vi bliver ældre. Først når vi står ansigt til ansigt med situationer, der gennemgribende smerter, såsom skilsmisse, sygdom, og død, dukker den oprindelige undren op, og vi bliver i disse dramatiske situationer på ny spurgt, hvad det betyder at være (J. B. Knox, 2003 s.40). Disse mysterier kan ikke løses, ligesom et 'problem' oftest kan løses ud fra de videnskabelige og teknisk-pragmatiske tilgange. Begynder vi at beskrive menneskets eksistentielle, metafysiske og religiøse erfaringer og spørgsmål som problemer, overser vi den dybere dimension der i virkeligheden er på spil. Denne dimension er 'mysteriet' som der ikke findes en endegyldig løsning på, da den ingen afgrænset definition har og ligeledes aldrig kan forstås objektivt fordi: subjektet og mysteriet hænger unægtelig sammen (J. B. Knox, 2003 s.68).

Væren er hverken en egenskab eller prædikat, derfor kan vi ej heller sige helt præcist hvad væren er. Vi kan ikke tænke eller erfare væren som objekt, vi kan være hentydende, men væren kan aldrig fuldt ud vises. Væren forbliver et mysterium (J. B. Knox, 2003 s.43). Som menneske har vi, ifølge Marcel, kun substans som går gennem vores participation i væren. Knox skriver:

” Men denne substans er ikke på forhånd givet. Vi må nå den med vore egne skridt. Vi må selv personligt gøre vandringen fra eksistens til væren, og den er ikke gjort med ét gigantisk skridt, snarere med tusind små. På vor vandring møder vi eksistensens flertydighed: Vi erfarer lindring og smerte, tro og tvivl, sorg og kærlighed, angst og glæde og aldrig fuldkommenhed.” (J. B. Knox, 2003 s.44).

Væren forbliver derved den dimension i livet, virkeligheden, som vi som mennesker aldrig nogensinde helt ville kunne fatte (J. B. Knox, 2003 s.44). Marcells teori om 'sjæle i eksil' starter ved det åndelig skibbrud, hvor mennesket har brudt med verden. Denne brudte verden må ses

som en funktionaliseret verden, hvor mennesket er reduceret til et aggregat af funktioner i et uforbundet forhold til andre mennesker: ” *Det moderne menneske har svækket sin fornemmelse for det ontologiske (for væren) ved i stigende grad at identificere sig med sine funktioner (...)* ” (J. B. Knox, 2003 s.46). Eksistensen er svanger med væren, skriver Knox. Det er op til det enkle menneske at tage imod eller afvise væren. Når væren tages imod, vil kroppen med ontologisk vægt fyldes med mening og ro, men afvises den derimod er der fortvivlelse og tomhed tilbage. Knox skriver, ganske poetisk at:

” *Jeg eksisterer, men føler samtidig et fravær af noget. Der er noget, der mangler, noget der for mig til at undres: Det er værens kald. Når vi tumler rodløst rundt i vort liv på vandring efter lyset, der afslører glimt af mening, og som gør absurditeten udholdelig, er vi, siger Marcel, drevet af en indre uro, som går langt ud over at være af ren psykologisk art. Det er en uro, som griber hele min tilværelse med en underliggende tomhed og smerte. Filosofi opstår netop ud af denne metafysiske uro; den begynder i den undren, der kalder på hvert enkelt af os. Livet vil leves; det påkalder os at gå i dialog med den uro, som bevæger os.* ” (J. B. Knox, 2003 s.58).

Mødet med væren må forstås på samme måde som en kunstmaler går til sit maleri på hvor hånden må føre penslen, før tanken fører den. Dette kalder Marcel ’refleksion af anden grad’. Forstået på den måde, at den primære refleksion sker ud fra den abstrakte og objektive tanke, men som Knox forklarer bygger refleksionen af anden grad bro mellem det menneskelige konkrete liv i den brudte verden og den filosofiske tanke (J. B. Knox, 2003 s.82-83).

Marcel taler om en ’åbenhed’ som må forstås som en åndelig bevægelse: ” *Den åbne person lukker sin sjæls port op for at byde den anden velkommen indenfor, han er parat til at lytte og deltage i den andens liv.* ” (J. B. Knox, 2003 s.123). I åbenheden bliver vi nærværende overfor væren og den anden. Åbenhedens modsætning er ’lukkethed’ som udelukker den andens ligheder og uligheder. Dog er åbenhed ikke kun det at møde den anden med accept og tolerance af det som er anderledes eller ukendt, men åbenhed må forstås, som at det vigtigste i mig kommer ikke fra mig (J. B. Knox, 2003 s.123).

2.1.3.1 Kærligheden som mysterium

Marcel's filosofi tager derved udgangspunkt i, at vi (mennesket) beriges af, hvad den anden besidder⁷ skriver Knox. Ydermere tilføjer hun at dette bliver en ’ontologisk sandhed’ i Marcel's

⁷ Dette er Knox's ordvalg. Jeg forstår ’besidder’ som åbenhed overfor den forskellighed der mellem subjektet og andet menneske.

filosofi, hvor mennesket ikke længere er objekt for det andet menneske, men hvor samhørighed og kærlighed eksisterer (J. B. Knox, 2003 s.128).

Kærlighed spiller en central rolle i Marcells forståelse af væren. Kærligheden har ikke begrænsninger, og selvom kærlighedens sprog er svært at forklare/begribe – er kærligheden så klar som lyset: “ *Hvis ikke vi tildeler kærlighed en over-naturlig, metafysisk betydning, forkrøbles den til en virkelighed uden ånd, til en forklarlig biokemisk mekanisme i hjernen. Kærlighed bliver til et problem i stedet for et mysterium.*” (J. B. Knox, 2003 s.136). Kærlighed er en bekræftelse af væren, Marcel går så langt som at sige, at kærlighed *er* væren. Kærligheden har ingen begyndelse eller slutning, derved knytter kærlighed sig til det evige. Knox forklarer: “ *Kun i kærligheden er det muligt at forene afhængighed (af det som er højere end mennesket) og frihed (til at gøre det gode og søge det sande) uden at skabe en kontradiktion. Dette paradoks har et navn, som er væren. Med kærlighed overskrides fornuften og ordets grænse.*” (J. B. Knox, 2003 s.137).

2.1.3.2 Jeg håber på dig for os

Omkring håbet forklarer Knox at Marcel ser en forskel mellem det 'at håbe, at' og 'at håbe' (J. B. Knox, 2003 s.152). Den der håber *at*, udtrykker sit håb gennem et ønske, sin ambition eller optimisme. *At håbe*, derimod, har intet objekt og kan ikke specificeres. Dette håb kan 'vækkes' af fortvivlelsen: “ *Håbet er den akt, hvorigennem fortvivlelsen overvindes; og dette sætter håbet i åndens tegn. Fortvivlelsen bliver herved håbets ontologiske modsætning, for fortvivlelsen vil ikke væren, sådan som håbet vil.*” (J. B. Knox, 2003 s.150). Derved indikerer håbet et fravær: “ *At håbe er fundamentalt set at komme i overensstemmelse med sig selv og livet.*” (J. B. Knox, 2003 s.151).

Hvis man tværtimod underkaster sig til fortvivlelsens magt, vil verden lukke sig: “ *Vi kan synke ned i sorg over vor situation, blive bitre og forbristede på Gud, hinanden, naturen eller Altet, men det fører ingen andre veje end hen til fortvivlelse, hvorved vi blot bekæmper værens kald.*” (J. B. Knox, 2003 s.151). Håbet vil altså ikke fjerne sorgen over f.eks. en uhelbredelig sygdom, men vil fjerne meningsløsheden i sorgen. Derimod vil den fortvivlede med andre ord, blive låst inde i sig selv, og uden stand til at håbe (J. B. Knox, 2003 s.151).

Håbet er ikke selvisk rettet, tværtimod ligger der i håbet en åbenhed mod *den anden*: “ *Jeg håber på dig for os.*” (J. B. Knox, 2003 s.153). Pointen bliver derfor, at en anden person udenfor f.eks. den uhelbredelige syge selv, giver mening til dennes tilværelse. Herved er håbets subjekt, et subjekt der behøver andre mennesker understreger Knox (J. B. Knox, 2003 s.154). I de

erfaringer vi har af kærlighed eller håb, skinner der et lys, det Transcendente, tilbage på os som vi hverken kan forudsige eller bevise (J. B. Knox, 2003 s.158).

For at uddybe Marcells håbs begreb, benytter jeg ph.d. og cand.mag. i filosofi Vibeke Graven samt ph.d. og cand. mag i psykologi Jan Brødslev Olsens bog 'Hvor der er håb' (Brødslev Olsen & Graven, 2018). De skriver: ” *Det (håbet) kan melde sig på trods i situationer, hvor der udefra set slet ikke er grund til at håbe, for håbet kan ikke begrundes rationelt, og den, der håber, søger ikke efter grunde til at håbe – han eller hun håber simpelthen.*” (Brødslev Olsen & Graven, 2018 s.78). De redegøre derved for at håbet, ifølge Marcel, viser sig i en værensdimension som er forbundet med en overvindelsesmetode, dette må ikke forstås som håbet kan bære en gennem alle livets udfordringer uden fortvivlelse – men bliver håbet betinget, sætter det begrænsninger for hvis forventningen ikke imødekommes, og man vil i stedet synke ned i fortvivlelsen (Brødslev Olsen & Graven, 2018 s.78-79).

De bringer et citat af Marcel, som lyder: ” *Håbet er for sjælen, hvad vejtrækningen er for den levende organisme. Hvor håbet mangler, udtørrer sjælen og sygner hen.*” (Brødslev Olsen & Graven, 2018 s.80). Håbet kan ligeledes overskride tid og sted, Marcel skriver selv at håbet 'gennemborer tiden', ligeledes må værenshåbet forstås som et håb der af affødt af en levet kærlighed, som ikke kan reduceres til en konkret tidsbegrænset horisont (Brødslev Olsen & Graven, 2018 s. 82-83). Hvilket også vil sige, at f.eks. hvis et kræftramt barn er uhelbredeligt syg, vil den kærlighed der er mellem forældrene og barnet, være bærende for et håb som rækker udover det håb som er fremtidsrettet om at barnet vil overleve. Kærligheden vil ikke dø med barnet, men i stedet transcenderer hvor i håbet kan findes.

2.1.3.3 Væren

Jeg har hermed forsøgt at redegøre for Marcells værensfilosofi hvor fænomener som kærlighed og håb strømmer fra. Marcells værensfilosofi bliver derfor en filosofi, hvor væren må forstås som noget der i en forstand er større end det enkelte menneske og derved et mysterium som gør livet til en gave. Marcells værensbegreb, favner derved den dimension af menneskelivet, som vi ikke kan beskrive rationelt – men som vi alle kender som en fundamental del af vores levede liv.

Derved er vi med Marcells metafor, det rejsende menneske (homo viator), som er på rejse i en verden som vi aldrig vil kunne begribe fuldstændigt. Hermed bliver væren et mysterium, som vi kan få indsigt igennem vores erfaringer og handler i livet med andre mennesker, og derved

finde mening i livet (Brødslev Olsen & Graven, 2018 s.72). I væren er vi forbundet med andre mennesker og universet. Dette gør vi elsker, vi tror, og vi håber uden at egentligt vide hvorfor.

Med andre ord, så modtager vi og lever livet med hinanden. Ifølge Olsen og Graven, vil Marcel gå så langt som at sige, at en undrende tilgang til livet ligger i os som et kald, som påkalder os til at leve – dette gør vi gennem fænomener som tro, frihed, kærlighed og håb (Brødslev Olsen & Graven, 2018 s.73).

2.2 Sorgforståelse

” Det er kun ved at erkende risikoen for at miste de mennesker, vi elsker, at vi kan lære at værdsætte livet med dem og glæde os over kærligheden til dem.” (Guldin, 2018 s.60)

Slår man 'sorg' op i Den Danske Ordbog, kommer den med to forklaringer: a) *”dyb, vedvarende, smertelig følelse af tab, ulykke, svær modgang el.lign., især efter en elsket persons død”* b) *”bekymring; uro”* (Den Danske Ordbog, 2003). Hvis jeg skal beskrive det lidt karikeret, har denne opgave især øje på forklaring b). Men er der tale om en opdeling af sorg, et hierarki om man vil? For hvem har lov til at være i sorg? Ifølge speciallæge René Ernst Nielsens indlæg om 'Sorgreaktion' på sundhed.dk, kan en sorgreaktion være udløst af tab af ens ægtefælle, kæreste, barn, men også af det han kalder 'tab af egen sundhed' som eksempelvis ved alvorlig sygdom (Nielsen, 2022). Denne del af opgavens teori-afsnit, vil beskrive udvalgte forståelser af sorg ud fra et ikke-filosofisk udgangspunkt, i forsøg beskrive syn på sorgen ud fra en almenmenneskelig forståelse. Senere i kapitlet, vil jeg komme ind på den filosofiske vinkel af sorg.

2.2.1 Sorg

Sorgforsker og psykolog Mai-Britt Guldin argumenter for i bogen 'Sorg' (Guldin, 2018), at udover ved dødsfald, reagere vi også med sorg, når vi får revet tæppet væk under vores tilværelse. Derved kan meget markant forandring i hverdagen også forårsage en form for sorg, bl.a. hvis ens barn bliver alvorligt syg (Guldin, 2018 s.10). Guldin forklarer derfor, at: *”Sorg kan vi definere som den fundamentale reaktion, vi gennemgår, når vi mister nogen eller noget, vi følelsesmæssigt knyttet til, eller som har betydning for vores identitet.”* (Guldin, 2018 s.10).

Sorgen er af skiftende karakter: i starten vil sorgen være i forgrunden, hvor de følelsesmæssige reaktioner er dominerende og vi fokuserer på den, sorgen, hele tiden. Guldin beskriver følelsen som 'livet er i frit fald'. Dog vil sorgen med tiden trække sig i baggrunden af bevidstheden, hvilket gør sorgen slipper det dominere tag i den sørgende, og derved ikke behøver tænke på tabet hele tiden – også selvom sorgen stadig er i vores bevidsthed (Guldin, 2018 s.11).

Forskning har vist, at sorgen aldrig går over, hvilket resulterer i at vi må lære at leve med sorgen. Tabet vil vi forsat sørge over og vende tilbage til, og tænke over den betydning det har haft i vores liv (Guldin, 2018 s.13). Helt konkret mener Guldin, at vi fejltolker sorg, hvis vores forventning er, at vi kan få den overstået og lægge den definitivt bag os. Én gang for alle (Guldin, 2018 s.16).

”Sorg kan udløse så stor eksistentiel krise og følelsesmæssig splittelse, at vi for en tid oplever at miste fodfæstet og grebet om tilværelsen.” (Guldin, 2018 s.18). Dette, ifølge Guldin, tager udgangspunkt i den øverste del af hjernen kaldt neo-cortex. Her arbejdes der med abstrakte og eksistentielle tanker om vores selvforståelse, tro, identitet, og spørgsmål såsom: Hvad var meningen, at netop denne tragedie skulle ske for mig? Hvilken betydning har tabet for mit liv og mig? (Guldin, 2018 s.26-27).

Begynder man at tale med et menneske i sorg, resulterer dette oftest i, at man selv kommer i kontakt med sin egen sårbarhed, længsel og ensomhed. Hvilket kan resultere i en ubehagelig konfrontation, især hvis man ikke er vant til at tale om svære følelser (Guldin, 2018 s.41).

Ifølge de hollandske psykologer Henk Schut og Margaret Stroebe, forløber sorg ofte gennem to spor. Dette kalder de Tosporsmodellen. Det ene spor kalder de ’Tabet’, som angiver det ophold man som sørgende kan tage i ’tabets rum’ hvor der er fyldt med fortidens minder. Det andet spor kalder de ’restaurende’, hvor den sørgende føres gennem ’livets rum’ hvor ændringerne som konsekvens af tabet, kommer til syne og det store arbejde forbliver at tilpasse sit liv til sin nye livssituation og hen mod fremtiden:” *De to spor heler tilsammen tabet, så den sørgende kan leve med sorgen.*” (Guldin, 2018 s.45). Derved påpeger Schut og Stroebe, at sorgen må ses som en dynamisk bevægelse, som i processen veksler i bølger mellem sorg og heling, hvor imens fortiden og fremtiden bindes sammen (Guldin, 2018 s.45).

Ifølge Guldin opnår vi ikke bedre eller hurtigere lindring ved hele tiden at konfrontere os selv med de store følelser (Guldin, 2018 s.46-47). Ydermere, spørger Guldin om vi bør og kan diagnosticere og behandle sorg?⁸ Hendes pointe er, om vi i stedet sygeliggør den sørgende og dennes følelser? Guldin understreger igen, at sorg ikke er en sygdom, men en naturlig eksistentiel tilstand:” *For måske skal vi snarere lære at mærke og leve med vores afmagt?*” (Guldin, 2018 s.51).

⁸ Her referer hun især til diagnosen ’kompleks sorg’.

En vej til at 'mærke' denne afmagt, er gennem sorggrupper eller sorgterapi, mener Guldin. Her er formålet at genoprette den indre balance samt styrke, så den sorgramte derved lærer at regulere sine følelser samtidig med at vedkommende gennemlever sorgen:" *Målet med sorgterapi var at hjælpe ham (Guldins klient) ind i sorgen for at kunne hjælpe ham ud af den igen*" (Guldin, 2018 s.55). Hun tilføjer på den efterfølgende side:

" Vi må gøre sorgen til en del af os selv. For sorgen viser mere end nogen anden følelse, hvad der egentlig betyder noget. (...) Det er en slags dans ind og ud af sorgen, hvor vi fordyber os i de intense og svære følelser, men også lader os aflede af dem og skaber glæde, fornyer livslysten og husker at drage omsorg for os selv. " (Guldin, 2018 s.56-57).

Sorgen kan derved have en afgørende og potentielt berigende effekt på livet, hvis vi ikke blot fokuserer på sorgen som en negativ og smertefuld tilstand. Hvis den sørgende tør mærke fortvivlelsen, vil den potentielt kunne bane vej for håb og glæde:" *Kun gennem smerten kan en slags mening vise sig for os. Sorgen er derfor en eksistentiel udfordring, og hvis vi ikke tager imod den, går vi glip af en værdifuld chance for at udvikle vores personlighed og forandre vores liv.*" (Guldin, 2018 s.58-59).

2.2.2 Et 'sorgens hierarki'?

Ifølge professor emeritus i psykologi Harvey Peskin eksisterer der en form for socialt sorghierarki. Her hersker der bred enighed om, at den største sorg et menneske kan udsættes for er tabet af et barn. Sorg over tabet af et ældre menneske ligger på en 'lavere rang' af sorg. Det vil altså sige, at ud fra en social norm kan det virke nærmest upassende at udtrykke dyb sorg over tabet af en aldrende forælder. Perskin argumenterer dog for, at et tab af en forælder, af et barn, en ven, en søskende, altid er tabet af en unik relation, derfor bør der ikke klassificeres i et hierarkisk forhold op mod hinanden (Stevnhøj, 2020). Katrine Stevnhøjs kæreste begik selvmord en måned efter de gik fra hinanden. Hun spurgte sig selv efterfølgende om hun var berettede til hendes sorg? Hun argumenterede ud fra Perkins artikel fra 2019 'Who Has the Right to Mourn? Relational Deference and the Ranking of Grief' (Peskin, 2019):

" For hierarkiet underminerer sorgens subjektive og komplekse natur. Sorgen kan manifestere sig som både skjult eller åben, undertrykkende eller rensende, nedbrydende eller genoprettende. Hvis den sørgende på grund af sociale normer føler sig presset til at undertrykke sin smerte, forsvinder sorgen ikke. Den risikerer derimod at gå fra at være en sund reaktion på tab til at være en patologisk tilstand af kompliceret sorg. " (Stevnhøj, 2020).

Hun tilføjer: ” *Vi kan ikke mindske sorgen ved at tale den ned, men når vi anerkender dens tilstedeværelse, kan vi hjælpe hinanden med at bære dens byrde.*” (Stevnhøj, 2020).

Jeg danner, ud fra i min læsning af artiklerne omhandlende sorghierarkiet, et billede af en liste beskrevet i punktform hvor tallet 1 er den mest acceptable sorg man kunne bære rundt på, og jo større tallet blev jo mindre socialt anerkendt er sorgen. Under min søgning efter litteratur og viden, er det gået op for mig, at emnet ’sorg som ikke inkluderer et dødsfald’ er underbeskrevet. Både på almindelige- og forskningsbaseret søgedatabaser.

2.2.3 At være forældre til et barn med kræft

” *Jeg tvivler på, at der er noget hårdere end at være forælder til et alvorligt, sygt barn. Frygten, stressniveauet, uvisheden, sorgen ... følelserne, der koger og bruser op. Følelserne skal ud på en eller anden måde, før eller senere. Selvom du måske almindeligvis er temmelig hårdhudet, så er du ualmindelig sårbar, når det gælder dine børn.*” Sådan skriver Ola Ringdahl, far til et tidligere kræftsygt barn (Ringdahl, 2016).

Ringdahls argument står ikke alene. Forskning på Børnekræftområdet bakker op om denne tese. Som reaktion på den store psykiske belastning det er at have et kræftsygt barn, er der påvist at nogle forældre efterfølgende udvikler angst, stress, depression, og PTSD⁹ (Børnecancerfonden, 2021). Rådgiver og familieterapeut hos Kræftrådgivningen i Aalborg Rolan Nielsen, fortæller:

” *Jeg er overbevist om, at de fleste af de familier, jeg har med at gøre, kunne få PTSD-diagnoser bagefter, hvis de ellers ville udredes – jeg kender i hvert fald flere familier, hvor det er tilfældet. Forældrene lever med flashbacks i mange år efter. Og dertil kommer angsten for tilbagefald – resten af livet bliver de nervøse, hver gang deres barn får et blåt mærke.*” (Poulsen, 2024)

Min research på emnet, viser at der er forhøjet risiko for psykiske reaktioner som forældre til et barn med kræft. Jeg må erkende, at det er svært, nærmest umuligt, at finde beskrevet hvor ordet ’sorg’ bliver benyttet i forbindelse med anerkendelse af den belastning det tilføjer en familie til et kræftramt barn. Skyldes det mon at sorgen ikke bliver anerkendt, som sorg?

⁹ Post traumatisk stress syndrom

2.2.4 Miskendt sorg

I min søgning dukkede der en interessant artikel op omkring et forskningsprojekt omhandlende hvordan fagprofessionelle bedst muligt møder pårørende til en person med erhvervet hjerneskade¹⁰. Forskningsprojektet kunne konkludere, at mange pårørende oplever sorg hvis deres ægtefælle får erhvervet hjerneskade: *"Men oplevelsen af sorg påvirkes af egne og samfundets opfattelse af sorg. Når sorgen ikke anerkendes og valideres, betegnes den som miskendt sorg. Miskendt sorg opstår som følge af tab, der ikke er socialt anerkendt, og der er derfor ikke klare sociale forventninger til sorgen og dens udtryk."* (Thøgersen et al., 2022). Når sorgen ikke er anerkendt i samfundet, resulterer det ofte i at den pårørende føler at vedkommendes sorgoplevelse er forkert: *"De oplever ikke, at de har ret til at føle sorg, og nogle oplever en social forventning om, at de skal være taknemmelige for fortsat at have den ramte i live."* (Thøgersen et al., 2022). Derved risikerer den pårørende at opleve, det forskerduoen kalder, følelsesmæssig ensomhed, grundet den manglende anerkendelse af de svære følelser. De supplerer: *"De har brug for at blive anerkendt som en del af en sørgende gruppe og dermed få plads og ret til den sorg, de oplever"*.

Thøgersen, Glintborg og Bystrup forklarer, at nogle pårørende har brug for professionel støtte, men først og fremmest har de pårørende brug for at møde anerkendelse af deres oplevede sorg. De understreger også, at fagprofessionelle spiller en afgørende rolle i at normalisere og have forståelse for, at sorg er et komplekst samspil af mange faktorer, som derfor vil være forskellig fra person til person. Thøgersen, Glintborg, og Bystrup konkluderer i artiklen, at der grundet forskellige sorgprocesser er behov for en nuancerede forståelse af sorg og en opmærksomhed rettet mod at denne sorg er foranderlig over tid (Thøgersen et al., 2022).

Trods patientgruppen i overstående forskning omhandler pårørende til erhvervet hjerneskade, ser jeg nogle vigtige ligheder som gør jeg vurderer artiklen giver mening i nærværende speciales sammenhæng. Det jeg finder mest interessant, og derved relevant for specialet, er begrebet 'miskendt sorg' som stammer fra den engelske term 'disenfranchised grief'. Jeg kendte ikke til dette begreb før jeg læste førnævnte artikel. Det første skridt til dette begreb sker under en af den amerikanske Ph.d. professor emeritus Kenneth J. Dokas forelæsninger i de tidlige 1980'erne, hvor en af hans studerende fortæller at hun oplevede skam over at opleve sorg da

¹⁰ Erhvervet hjerneskade, skal forstås som en hjerneskade der indtræffer senere i livet. Personen er altså ikke født med en hjerneskade.

hendes eksmand døde af kræft (Doka, 2020 s.25). Dette åbnende op for et forskningsområde for Doka.

I 1985 udgives første forskning i 'disenfranchisement grief'¹¹. Ifølge Doka integrerer begrebet miskendt sorg biologiske, psykologiske og sociologiske perspektiver på tab og sorg. Med andre ord, selvom en person sørger, ser andre personer det ikke som legitimt at denne person har ret til at sørge. Det vil altså sige, at disse personer ikke får tilbudt 'rettighederne' til at sørge, såsom social sympati og støtte, ej heller retten til at afspadsere fra arbejde. Ifølge Doka er vi underlagt af regler skabt ud fra de normer i de sociale kontekster vi lever i, i disse normer er der tre regelsæt: følelsesregler, tænkeregler, spirituelle(/indre) regler. I tænkereglerne, vil personerne i miskendt sorg bliver mødt af omverden med et "how can you think like that?" da sorgen ikke stemmer i overensstemmelse med den sociale norm for logik og fornuft (Doka, 2020 s.26).

Miskendt sorg kan både omhandle sorg hvor noget er dødt (kæledyr, eks-ægtefælle/kæreste, dødfødt barn, abort mm.), men det omhandler ligeledes den sorg som kan opstå uden noget er dødt (bortapporteret barn, skilsmisse, pårørende til demensramt/senerhvervet hjerneskade, fertilitetsproblemer, handicappet barn/ægtefælle mm.) (Doka, 2020 s.27 + 29-30). I sidste nævnte 'ikke-døds-relateret sorg', er personens sorg i uoverensstemmelse med samfundets sørgeregler: personen har oplevet et tab, men andre anser ikke dette for et tab (Doka, 2020 s.27). Hvis den sørgende person ikke oplever anerkendelse og støtte for dennes sorg, og givet rettighederne til at sørge, er sorgen tvunget til at holdes privat (Doka, 2020 s.31). Forskning¹² har vist, at pårørende til en terminal syg, ikke kun oplever sorg når vedkommende dør, men oplever forskellige tab i tiden mod dødsfaldet såsom ændret livsstil. Ligeledes har anden forskning¹³ vist, at betydelige tab gennem livet kan medføre tab af følelsen af tryghed og sikkerhed, tab af identitet, og tab af den antaget forestilling om verden grundet andre faktorer end død (Doka, 2020 s.30).

"For example, at each stage of life, persons may have to give up important roles, significant activities, dreams, ideals, or self-images associated with earlier phases in the life cycle." (Doka, 2020 s.30).

¹¹ Oversat i denne opgave til 'miskendt sorg'.

¹² Rando, T. A. (2000). *Clinical dimensions of anticipatory mourning*. Campaign, IL: Research Press.

¹³ Harris, D. L. (Ed.). (2011). *Counting our losses: Reflecting on change, loss, and transition in everyday life*. New York: Routledge.

Doka forklarer, at ligeledes har anden forskning¹⁴ vist, at rådgivning og støttegrupper er en god strategi for personer med miskendt sorg: ” *The very act of counseling is valued since it offer support and validation that might not be provided elsewhere.*” (Doka, 2020 s.32).

Slutvis konkluderer Doka:

” *As the myriad circumstances of loss become more recognized, there is a pressing need for research that really describes the particular and unique responses to different types of losses; compares reactions, outcomes, and problems associated with these losses; assesses possible interventions; and describes the critical variables affecting each loss. Yet one clear benefit of the concept of disenfranchised grief is that it offers a conceptual framework that allows for both acknowledging and treating the wide range of non-death losses that generate grief.*” (Doka, 2020 s.33).

Som overstående citat benævner, er der brug for mere forskning i hvor forskelligartet sorg er, herunder miskendt sorg. Termen ’ventesorg’ blev i 2020 kaldt en ’ny’ oversat sorg som er defineret som den sorg pårørende gennemlever qua angst og usikkerhed mens deres kære er terminalt syge, demensramte, eller lignende hvor der forventes et dødsfald (Pröschold, 2020). Det nye for mig, er at der findes en term som miskendt sorg, hvor et af omdrejningspunkterne er en sorg hvor et (kommende) dødsfald ikke er grunden til sorgen – men det er i stedet et tab af forskellige typer der kan medføre miskendt sorg i mangel på social anerkendelse af denne sorg.

2.3: Filosofien som trøst

I overstående afsnit, beskrev jeg sorg ud fra nogle almene og mere sundhedsfaglige perspektiver. I dette afsnit jeg vil nu forsøge at beskrive sorg ud fra en filosofisk udgangsvinkel. Det har vist sig at være en sværere opgave end først antaget at finde nedskrevne tanker om sorg – især den sorg som denne opgave er nysgerrig på (sorgen over ’tabet af den raske verden’). Dette afsnit kommer derfor lidt vidt omkring, hvor jeg starter ved en nyere dansk udgivelse af den romerske stoiker Senecas værk ’Trøsteskit til min mor Helvia’ og ender ved den nulevende amerikanske filosof og professor i filosofi Michael Cholbi. Dette afsnits hovedformål er at redegøre for nogle filosofiske tænkte tanker om sorg (eller det at sørge), hvor jeg i opgavens del 3 diskuterer de to syn, den almenforstående/sundhedsfaglig og den filosofiske.

¹⁴ Pesek, E. (2002). The role of support groups in disenfranchised grief. In K. J. Doka (Ed.), *Disenfranchised grief: New directions, challenges and strategies for practice*. Champaign, IL: Research Press.

2.3.1 At trøste den sørgende

Lucius Annaeus Seneca (ca. 4 f.Kr.-april 65) var romersk filosof og politiker. Under kejser Neros styre, var Seneca en ganske betydningsfuld mand indtil da han i år 65 blev tvunget til at begå selvmord grundet anklager om medskyld i den romerske families Pisos sammensværgelser mod Nero (Thomsen, 2009). Opgaven har ikke stoisk fokus, men Senecas trøsteskrift til hans mor, som han skrev under hans ufrivillige eksil på øen Korsika, omhandler bl.a. hvordan den pårørende der sørger over ens død eller ulykke, kan bearbejde sorgen ("KLIM", 2024).

I 'Trøsteskrift til min mor Helvia' forklarer Seneca allerede på første side, at han har taget tilløb til at skrive til hende: "*Min første indskydelse var den, at kunne jeg lykkes med om ikke at få standset dine tårer helt så dog midlertidigt at få tørret dem bort, ville jeg kunne lægge al min egen modgang til side.*" (Seneca, 2023 s.19). Seneca forklarer, at han ville ønske han kunne have vundet kampen mod Tilfældets¹⁵ angreb og blive frikendt af kejser Nero, inden han skrev til hans mor, men Seneca indså at hvis han ventede ville det inden da måske knække en af hans kære: "*Jeg forsøgte altså, så godt jeg kunne at presse hånden mod mit eget sår og krybe hen for at forbinde jeres skader.*" (Seneca, 2023 s.19).

Omkring selve sorg, bemærker Seneca også den kompleksitet som sorgen rummer: "*For når man har mistet en af sine allerkæreste, er endeløs sorg udtryk for tåbelig selvopofrelse, men ikke at føle sorg overhovedet er udtryk for menneskelig afstumpethed.*" (Seneca, 2023 s.63). Som bud på hvordan hans mor skal klare sig, uden ham ved hendes side, forklarer Seneca at hun må fordybe sig i filosofien som efter hans ord vil bringe hende i sikkerhed: "*Dén vil skaffe dig trøst, dén vil give dig glæde, og hvis den først for alvor flytter ind i din sjæl, vil sorg aldrig mere have adgang (...) Filosofien vil være dit sikreste værn, og kun den kan vriste dig fri af Tilfældets greb.*" (Seneca, 2023 s.68).

Seneca beskriver hans mor som en videbegærlig kvinde, og opfordrer hende til at fordybe sig i filosofiens store værker. Han beskriver i teksten ikke nærmere hvilke værker, men jeg læser det som om han hentyder til især de stoiske leveregler, hvor hun derved vil kunne finde trøst eller rettere fornuft. Her læser jeg Senecas tekst, som en hentydning til den stoiske tanke om selvkontrol og have 'stoisk ro'.

Seneca forslår ligeledes, at hun skal tage hans elskede niece til sig og danne hende, om dette skriver han: "*Der er nemlig kun to ting, der kan få bugt med en sorg, som skyldes ægte*

¹⁵ Med Tilfældet, henviser Seneca til det græske ord (og gudinde) Fortuna, som netop omhandler den tilfældige lykke eller ulykke (Stefánsson, 2012)

moderkærlighed: enten filosofiens rationelle tilgang eller en dybt meningsfuld opgave.”(Seneca, 2023 s.71). Han understreger tilmed, at i sorgen vil man ofte undgå de mennesker man holder mest af, for at kunne sørge i fred, men her ser Seneca en vigtighed i, at hun fortroligere sig til moderens søster og derved: ” (...) vil du i hende finde den, der enten kan gøre en ende på din sorg eller ledsage dig i den.” (Seneca, 2023 s.73).

Velvidende om at stoicismen netop handler om at være i selvkontrol og undgå at komme i overdrevne følelsesmæssige reaktioner, og via sin selvindsigt træffe fornuftige valg (Søvsø, 2023). Ser jeg forsat en grund til at inddrage overstående tanker fra Seneca, da jeg finder en interessant kobling mellem de udvalgte citater og opgavens formål. Dette vil jeg vende tilbage til i specialets tredje del.

2.3.2 Cholbi om sorg

Den amerikanske nulevende filosof og professor i filosofi Michael Cholbi, udgav i 2021 bogen ’Grief’ (Cholbi, 2021). Hvor Cholbi allerede i bogens intro forklarer, at sorgen som emne ikke tidligere er blevet taget op af datidens filosoffer.

Cholbis egen forklaring på, hvorfor sorgen ikke er blevet undersøgt nærmere, forklarer han skyldes at sorg er et udfordrende emne at undersøge filosofisk på en sober akademisk måde. Udover det, må vi også for at forstå sorg, konfronteres med nogle af de mere foruroligende sider af livet: at vores følelser kan gøre det vanskeligt at forstå og håndtere at de vigtige relationer med andre (som er en kilde til sikkerhed og tryghed) er forgængelige: ” *There is, then, much to be feared both in grief and in investigating grief.*” (Cholbi, 2021 s.2).

Cholbi fortæller at de græske og romerske filosoffer, så sorgen som noget der skulle tolereres eller minimeres. Han refererer til Sokrates som i Platons ’Staten’ understreger, at anstændige mennesker vil skjule deres sorg for det ’offentlige øje’, og se denne som skamfuld (Cholbi, 2021 s.3). Sokrates, og Seneca som jeg har brugt i denne opgave, så altså sorg som noget naturligt men også som en svaghed man skulle overkomme, Cholbi benytter dette Seneca citat: ” *Let not the eyes be dry when we have lost a friend, nor let them gush. We may weep, but we must not wail.*” (Cholbi, 2021 s.4). Cholbi forklarer den filosofiske ’manglende interesse’ i hvad det vil sige at sørge, med at det stammer fra accepten af, at døden er uundgåelig, og datidens græske og romerske filosoffer netop havde den filosofiske tilgang, at filosofi skal gøre os klar til døden (Cholbi, 2021 s.5). Kort sagt, forbliver da sorg noget der skal overkommes, fremfor et filosofisk problem hvis dybde bør undersøges (Cholbi, 2021 s.6).

Den britiske forfatter og teolog C.S. Lewis 1898-1963, udgav først (under et pseudonym) efter hans egen død hans dagbogsnotater om hans sorg da hans hustru døde. Cholbi forklarer: ” *We can detect in ‘A Grief Observed’, and Lewis’s decision to publish it posthumously and pseudonymously, an inkling of such embarrassment. While he could not avoid grief in his private life, he managed to avoid it in this public life.*” (Cholbi, 2021 s.9). Derved følger Lewis i fodsporene på den tidligere forståelse af, at sorgen er skamfuld og skal gemmes, Cholbi konkluderer: ” *After all, grief only appears shameful and philosophically uninteresting if we accept the view that grief is bad and should be avoided. But should we accept these claims?*” Ydermere tilføjer Cholbi, at vi undgår det vi frygter – i dette tilfælde, frygten for hvad sorgen vil sige om os som mennesker (Cholbi, 2021 s.9).

” *One of philosophy’s greatest uses is in helping us navigate life’s more bewildering transitions: maturation, parenthood, romantic love, aging, death. In that light, our philosophical neglect of grief is faintly scandalous. We can certainly do better.*” (Cholbi, 2021 s.10). Dertil forklarer Cholbi, at han i sin bog vil referere til studier lavet af psykologer og psykiater, da denne faggruppe om nogen har studeret sorgen. Hans begrundelse er at filosofien ikke skal ’kæmpe mod’ andre discipliner, men i stedet sammenligne hvilke fund man har gjort sig. Cholbi understreger, at der selvfølgelig er forskel på psykologi og filosofi, f.eks. at psykologien arbejder med ’what is in our heads’, hvorimod filosofien, ifølge Cholbi, fokuserer på ’how our minds relate to the wider world’ (Cholbi, 2021 s.11). Cholbis pointe er, at hvis man blot ser på sorg som noget mentalt (som psykologien ofte vil gøre), overser man de ikke-mentale faktorer i fenomenet sorg inklusiv de faktorer som er af mere metafysiske karakter. Dertil er sorg en alvorlig sag, som fortjener at blive taget alvorligt, men vi er kun sjældent inviteret ind til at *forstå* sorgen (Cholbi, 2021 s.13).

Sorg kan føles som et smertefuldt sår, som opstår når noget truer ens velbefindende (Cholbi, 2021 s.29). Men, denne ’sårheling’ kan være essentielt for ens fremtid, selvom vi i sorgen kan blive fanget i en uigenkendelighed af os selv (Cholbi, 2021 s.32). Sorgen, og den vi sørger for, er, på en måde, vital for den måde vi forstår os selv på og hvad der i grunden betyder noget for os (Cholbi, 2021 s.33). Sorgen er altså rettet mod personer som spiller nøgleroller i vores liv, og derved hvordan vi ser os selv, vores liv og dem som vi har investeret vores drømme i og derved investeret vores praktiske identitet¹⁶ i (Cholbi, 2021 s.36).

¹⁶ Udtrykket *praktisk identitet* henter Cholbi fra den amerikanske filosof Christine Korsgaards teori, som er: ” *a description under which you value yourself, a description under which you find your life to be worth living and your actions to be worth undertaking.*” (Cholbi, 2021 d.30-31).

Sorgen er ej heller blot én følelse. Sorg en derimod en proces som indeholder mange følelsesmæssige stadier som kan variere i de forskellige sorg-episoder. Nogle af disse episoder omfatter depression, andre episoder vil ikke indeholde depression, nogle vil indeholde vrede, andre vil ikke osv. med alle de følelser der nu engang vil optræde i ens sorgproces (Cholbi, 2021 s.42). I sorgen ligger den uforenelige sandhed: man har mistet noget som er uerstatteligt¹⁷. Der er derved tale om, at sorgens formelle genstand er tabet af mening med livet (Cholbi, 2021 s.53).

Sorgens paradoks er, at på den ene side føles sorg som noget dårligt som bør undgås – men på den anden side er det at føle sorg værdifuldt og derfor bør den ikke undgås, men vi må tværtimod være taknemlige over at vi oplever sorg: *"That grief is (at least can be) good for us is nevertheless difficult to square with how grief feels - it's phenomenology, as philosophers would say."* (Cholbi, 2021 s.69). Løsningen på dette sorgens paradoks, er ikke at forstå sorgen som at hver sorgepisode skal være fordelsagtig, men: *"It requires only that we show that grief can be good for us and that good grief is realistically attainable for us."* (Cholbi, 2021 s.79).

Det værdifulde i sorgen, må ifølge Cholbi forstås som en mulighed for at opnå selverkendelse (self-knowledge). Denne selvkendelse bliver derved formålet og det 'særpræget gode' i sorgen da denne informerer os om hvad der har betydning for os (Cholbi, 2021 s.88-89). Cholbi understreger, at det ikke er hans overbevisning at det gode i sorgen ikke er rodfæstet i at *føle*, det er godt. Tværtimod, kan der være tale om at sorgen må føles dårligt for at det kan generere den selverkendelse der *kan* gøre godt (Cholbi, 2021 s.99).

Dette efterlader os dermed, også med en moralsk forpligtelse til at forfølge den rige mulighed for at opnå ny selverkendelse via sorgen, og samtidig forfølge viden om ens praktiske identitet og dennes komponenter såsom værdier, kerneoverbevisninger og følelsesmæssige dispositioner (Cholbi, 2021 s. 155). Mødet med sorgen, sker med både kærlighed og respekt for os selv: *"For grief presents us with a rare opportunity to relate to ourselves more fully, rationally, and lovingly."* (Cholbi, 2021 s.165).

Der hvor Cholbi adskiller sig fra sorgforståelser fra overstående afsnit om sorgforståelse er, at han ser sorg som noget der *kun* opstår ved et dødsfald. Han forklarer: *"In ordinary language, we often use the term "grief" broadly, to denote a wide range of different types of mental anguish."* (Cholbi, 2021 s. 189). Dog understreger Cholbi, at det ikke er usandsynligt at vi kan komme i sorglignende tilstande når vores relationer ændres på andre måder end døden såsom

¹⁷ Cholbi taler herom at den efterladte (bereaved) oplever sorg grundet tabet af noget uerstatteligt grundet et dødsfald.

skilsmisse eller dem vi har kærest rammes af sygdom eller skader. Netop fordi i disse tilfælde, kan vores relation til vedkommende, som vi har knyttet vores praktiske identitet til, ikke forsette som den gjorde før. Derigennem, mener Cholbi, at muligheden for selverkendelsen kan opstå (Cholbi, 2021 s. 189).

Han tilføjer: ” (...) *this philosophical theory of grief is in actuality a philosophical account of trauma merely elaborated through the lens of grief.*” (Cholbi, 2021 s.190). Cholbi forklarer, at hans formål med bogen har været at se på sorgen som respons til at miste en til døden: ” *Still, I suspect that much of what is said here is consistent with, and applicable to, other ”griefs” or grief-like states besides the mental states prompted by another’s death.*” (Cholbi, 2021 s.190). Netop fordi der med døden er et tabt af noget irreversibelt og uerstattelig, mener Cholbi at sorgen over tabet af den afdøde: ” (...) *will usually rank high on the list of traumas we can undergo.*” (Cholbi, 2021 s.191).

2.4. Delkonklusion: forskellige forståelser af sorg

Afsnittet har nu redegjort for opgavens teoretiske valg. Herunder forsøges der via Hansens værker at beskrive hvad termer som fænomenologi og undring er. Dertil har jeg forsøgt at redegøre for Marcells værensfilosofi.

Ligeledes havde dette afsnit til formål at beskrive hvad sorgen i grunden *er* eller *kan* være, alt ud fra hvilket blik som ser på sorgen. I afsnittet Sorgforståelse, redegjorde jeg for psykologen Mai-Britt Guldins definition om sorg, hvor hun anerkendte at der findes sorg hvor den vi sørger over, ikke er død – men hvor sorg er en fundamental reaktion når vi mister noget af betydning. Med psykologens Harvey Peskins, blev jeg gjort opmærksom på, at der kan være tale om et sorgens hierarki, hvor de forskellige tab mennesker oplever, ud fra en social norm kan rangeres. Min største opdagelse i min litteratursøgning på forskellige forståelser af sorg, er Ph.d. og professor emeritus Kenneth J. Dokas teori om begrebet *miskendt sorg*. Her er der tale om en sorg, som ikke bliver anerkendt eller accepteret ud fra gældende sociale normer. Grunden til at jeg i nærværende speciale har set mig nødsaget til at give plads til psykologiske værker og forskning, er netop som filosofen Michael Gholbi skriver i bogen ’Grief’: psykologien er langt foran når det kommer til at forske og undersøge fænomenet sorg.

Men netop for at give et filosofisk perspektiv på hvordan filosoffer har beskæftiget sig med sorg har jeg valgt at redegøre for Seneca og førnævnte Cholbi, i det hverken Hansen eller Marcel har fordybet sig i fænomenet sorg eller det at trøste. I min læsning af Cholbi ser jeg nogle

fællestræk mellem ham og Guldins sorgforståelse: sorgen kan potentielt være berigende. Begge beskriver sorgen som en eksistentiel mulighed der kan udvikle os som menneske, hvor de adskiller sig fra hinanden, er bl.a. at Cholbis (ud fra en akademisk og analytisk praksis) mener, at vi som mennesker knytter vores praktiske identitet til det andet menneske, som vi har mistet, hvilket resulterer i at vi oplever sorg. Dette gør, at jeg ser en, om end lille, sammenkobling til Marcel.

Cholbi og Marcel er enige om, at vi er afhængige af *den anden*, jeg læser dog Marcel således at han ville stille sig kritisk mod Cholbis tanker om at jeg som subjekt vil kunne udvikle mig selv som resultat af den andens død, eller min sorg. Jeg vil derimod læse Marcel som om han ville mene, at vi er vævet sammen i vores væren og i håbet som opstår i den fortvivlelse som sorg nu engang er, vil vi kunne opleve et håb som strækker sig udover døden og i stedet bliver metafysik og livsnærende. Herfra vil man kunne møde livet på ny. Derved er der ikke tale om en praktisk identitet der knytter sig til den anden, men at vi, ifølge Marcel, er en del af noget større.

Ud fra min læsning af Hansen, vil jeg ligeledes mene, at han også ville stille sig kritisk overfor Cholbis mening. Ud fra den fænomenologiske tilgang som Hansen forsker og filosoferer ud fra, vil han måske spørge Cholbi: okay, og hvordan gør vi så dette i praksis? Det er berettiget kritik at stille dette spørgsmål til Cholbi, som kun sammenfatter hans teori ud fra andet teori. Han har ikke udforskeret hans tese om sorg-som-berigende i mødet med den levede erfaring, altså: han har ikke mødet den sørgende med *undring*. Han har teoretiske og akademisk belyst hvordan sorg filosofisk *kan* beskues.

Seneca forsøgte at komme med råd til hans mor Helvia, om hvordan hun kan komme videre, om end lære af hendes sorg. Hun skal fordybe sig i filosofien. Seneca selv, så det nødvendigt at møde *den anden* først, grundet hans kærlighed til hans mor derfor forsøge at *trøste* hende. Derved måtte han 'presse hånden mod såret' og trøste hende. Ligeledes skriver Seneca til sin mor, at det at få bugt med sorgen kan ske gennem at fordybe sig i en dybt meningsfuld opgave. Da denne opgave omhandler forældre til børn med kræft, vil jeg i min empiri have øje for om Seneca kan have ret i at forældrene kan 'få bugt med sorgen' gennem den meningsfulde opgave det nu engang må anses at være, at passe og pleje et barn med kræft. Ligeledes vil jeg med Cholbis teori have øje for, om der i dialogen med forældrene kan være tale om, at de i mødet med sorgen, kan udvikle sig personligt.

I specialets anden del, vil jeg gennem min egen udførte empiri ud fra Hansens Undringskompas forsøge at undersøge sorg gennem forældrenes levede erfaring med sorg. Derfor tilføjer jeg i næste del en dialogfilosofisk overbygning på specialets første del omkring sorgforståelser. Ligeledes vil jeg ud fra en undringsfilosoferende tilgang, have øje for hvordan håb og kærlighed kan gøre sig gældende i mødet med sorgen.

Del 2: Filosofien som dialogskabende

Kapitel 3

” To retell an event means to bring the past into the present in order to shape the future. A story enables the listeners/readers to see their world in new ways.”

(Lindseth & Norberg, 2004 s.149)

Specialets teoretiske udgangspunkt, er som tidligere beskrevet baseret på en del af Finn Thorbjørn Hansens fænomenologiske arbejde. Dette gælder også for nærværendes speciales empiriske ståsted. Som min problemformulering også understregede, ønsker jeg at finde ud af, eller rettere nærme mig et svar på, om Undringskompasset (UK) kan bruges til at tale om sorg med forældre til kræftramte børn.

Denne anden del af specialet, er derfor dedikeret til først dybdegående at udpensle teorien bag UK, og herefter præsentere mine egne erfaringer med UK både før nærværende opgave, men i særdeleshed også hvad der skete i mødet mellem forældrene, UK og undertegnet selv.

Til sidste i dette afsnit, vil jeg både med feedback fra de deltagende forældre, men også med min egen kritiske indgangsvinkel reflektere over om hvorvidt UK kan benyttes som en dialogmodel omkring sorg.

3.1. Den filosofiske samtale: Sokratiske Dialoggruppe

”The narrated experiences are more than just stories that people share with each other. They have a philosophical aim.”(Knox & Svendsen, 2015 s.413)

Denne opgave har valgt at undersøge Hansens 'Undringskompas' (UK) som en mulig dialogmodel til at tale om sorg. Dette afsnit vil beskrive en anden dialogmodel, den Sokratiske dialoggruppe (SDG). Jeg har valgt at tage udgangspunkt i filosof og seniorforsker Jeanette Bresson Ladegaard Knox og antropolog Mette Nordal Svendsens artikel 'Authoring experience: the

significance and performance of storytelling in Socratic dialogue with rehabilitating cancer patients' (J. B. L. Knox & Svendsen, 2015).

Jeg har valgt netop denne kilde som 'repræsentant' for Sokratiske dialoggruppe, da Knox og Svendsens deltagergruppe er kræftpatienter, som mødtes over seks uger. Knox og Svendsen understreger, at kræft ikke er 'hovedpersonen' i SDG, men er en naturlig fællesnævner som netop bragte de deltagende til gruppen. Deres erfaring var, at de kræftsygepatienter sjældent udtrykte sygdomshistorier, og hvis de gjorde, var sygdommen forsat ikke omdrejningspunktet i fortællingen. Mange deltagere gjorde Svendsen og Knox opmærksomme på, at de faktiske ikke ville være med i gruppen hvis samtalen skulle centreres omkring deres sygdom og behandlingsforløb (Knox & Svendsen, 2015 s.412). Dertil tilføjer de at: "*Working with stories in a philosophical manner intends to remove participants from the patient role and the realm of pathology.*" (Knox & Svendsen, 2015 s.412). Dermed er der en lighed mellem deres deltagergruppe, og min gruppe af mødre til kræftsyge børn i Undringskompasset. Deres formål, ligesom min egen, er at undersøge om de kunne have gavn af at filosofere i grupper (Knox & Svendsen, 2015 s.409). Om den sokratiske dialogmetode, forklare de:

"A Socratic dialogue group has as its point of departure stories that will be the empirical grounding for the subsequent inquiry into a philosophical question chosen by the participants in the beginning of the process. The storyteller must be the protagonist of his/her own story based on an experience they have had. This personal experience will serve as a concrete example of the philosophical question of the group. All members will share an experience that illustrates the question. The group then decides on one particular experience to focus on, though the experiences of the others will surface throughout the dialogues to assist the group in its discernment of the investigated question. The empirical grounding intends to prevent the dialogue from becoming lofty and speculative" (Knox & Svendsen, 2015 s.409-410).

Det vil altså sige, at den sokratiske dialogs udgangspunkt ligeledes udspringer sig fra den levede erfaring. En anden væsentlig pointe fra deres artikel er, at der i mange andre filosofiske studier omhandlende SDG, især er lagt vægt på den analytiske del, muligvis grundet den oprindelige tanke bag SDG var at det skulle være et demokratisk værktøj som et led på at styrke elevernes kritiske tænkning. Knoxs egne erfaringer med at facilitere SDG og samtidig være en del af det filosofiske praktiserende fællesskab, viste at andre filosofiske facilitatorer ikke giver meget tid til fortællerdelen, som til den abstrakte fase i faciliteringen af SDG. Derved engagerer de sig ikke i fortællingen (Knox & Svendsen, 2015 s.410). Knox opdagede selv, allerede i

hendes pilotprojekt, hvor vigtig fortællerdelen var for de deltagende, og hvordan netop det at dele 'tvang' dem til at blive en del af dialogen. Knox konkluderede: ” *Storytelling seemed to conceal a wealth of uncultivated material for Socratic dialogue.*” (Knox & Svendsen, 2015 s.410). Knoxs observationer understregede også, at det er fortællingerne som har betydning – og gruppen gennem deres fortællinger blev 'tættere' med hinanden (Knox & Svendsen, 2015 s.412).

Knox forklarer, at forinden hun som facilitator starter SDG beder hun de deltagende om at forestille sig, at de fremstiller en fortælling som en skuespiller på en scene. Hun refererer her til at vi gribes af en fortælling, fordi vi som mennesker, er betaget af skuespillerens fortælling da vi kan relatere/identificere os med det fremførte, eller opnå empati med det.” *Experience performed as a narrative drama in a SDG works similarly as a play. Listening to stories that hold similarities with one's own life makes the philosophical dialogue possible*” (Knox & Svendsen, 2015 s.411). I det traditionelle SDG, udvælges én fortælling ud af de mange i gruppen, hvor Knox gav plads til at alle fortællinger kunne vendes ud fra de filosofiske spørgsmål: ” *The meticulous knowledge gained from all the stories offered many perspectives that made the concept more concise and comprehensive. Its empirical grounding was more firm.*” (Knox & Svendsen, 2015 s. 412-413).

Ved hvert SDG, udspringer den levende erfaring sig et filosofisk spørgsmål som gruppen har udvalgt, blandt flere forskellige spørgsmål facilitatoren har med, såsom 'hvad er livets vitalitet?' (Knox & Svendsen, 2015 s.411). SDG er optaget af eksistentielle og moralske spørgsmål som: ” *Touches on larger questions about what it means to be a human being, this particular self, and how to live.*” (Knox & Svendsen, 2015 s.412). Undervejs i SDG forklarede Knox for deltagergruppen, at hun ville i ånden af Sokrates, stille 'stikkende' spørgsmål¹⁸.

” *By having the courage to philosophically explore the boundaries of their understanding, they demonstrated new interpretative possibilities to each other. For philosophical reflection to have an appeal for people recovering from cancer, it seems that it must originate from and never lose sight of the lifeworld of the dialogue partners.*” (Knox & Svendsen, 2015 s. 413).

Netop erfaringerne er 'designet' til at svare på det specifikke filosofiske spørgsmål, som gruppen har besluttet sig for at undersøge. Faciliteterne fungerer som en sokratisk jordemoder, som

¹⁸ Her henviser hun til Sokrates' ”rokke” (Fink, 2006 s.27).

diskret er i baggrunden, og assistere til 'fødslen' af deltagernes historie(r), og den efterfølgende filosofiske refleksion.

Fortællingerne udforskes ud fra komponenter som, ifølge Knox og Svendsen, består af hvad de kalder *forfatter*, *med-forfatter*, og *genforfatter*. Dette kalder de for det tredobbelte forfatterskab, som jeg her vil beskrive:

Forfatter, er fortællingens første komponent. Her gælder det: ” *When everyone has correlated a lived experience with the question, they take turns telling their story. To author one's experience is to transfer it into a story.*” (Knox & Svendsen, 2015 s.414). Fortællingerne sprang ofte i tid og sted, og ofte beskrev de deltagende at de var usikker på hvad de skulle inkludere og ekskludere. Knox, som facilitator, ville bede den som fortalte sin historie om at 'sætte scenen' hvilket vil give de resterende deltager en fornemmelse af at være til stede med den fortællende i fortællingens øjeblik. Til slut vil Knox bede den fortællende, om at forklarer fortællingens start og slutning, for derved at opremse fakta fra fortællingen (Knox & Svendsen, 2015 s.414).

I det andet komponent, *med-forfatter*, gælder det at: ” *(...) the co-authoring process listeners will both point out silences in the story, i.e. important themes or aspects that do not seem to be recognized by the storyteller and hone in on the essence of the story vis-à-vis the philosophical question they examine.*” (Knox & Svendsen, 2015 s.415). Det vil altså sige, at med-forfatterprocessen er en proces, som flytter fortællingen fra det subjektive til det intersubjektive, hvor der findes 'gemt fakta' som ikke ved første øjekast blev genkendt. De andre deltagendes spørgsmål, vil derfor blive til et med-forfatterskab, da deres verbalisering af det gemte fakta giver ny tilføjelse til fortællingens 'plot' som forfatteren ved første øjekast ikke havde øje for (Knox & Svendsen, 2015 s.416). Deres fælles dialog bringer dem derved længere væk fra fortællerens fortælling og tættere på en forståelse af det udvalgte spørgsmål fx 'hvad er livets vitalitet?'.

Den sidste komponent er *genfortælling*: ” *In re-examining a particular experience that illustrates their philosophical question, the participants reshape (or renarrate) this experience, often finding a potentiality within the experience that the storyteller and the group had failed to recognize before. It is the potentiality for constructively seeing a path for a life that remains to be lived.*” (Knox & Svendsen, 2015 s.417). At tænke sammen, åbner derfor op til muligheden for at se på historien på en ny måde og dennes potentiale. Fortællingen er nu 'betrukket' med nye meninger. Dialogerne tager derfor, så at sige, deltagerne med på en transformerende rejse: ” *The physically felt how philosophy grew out of their own stories and allowed body and mind to merge.*” (Knox & Svendsen, 2015 s.418).

SDG kan, ifølge Knox og Svendsen, medvirke til at de deltagende oplever 'opløftende' opdagelser som de kan benytte i fremtiden. Knox og Svendsen konkluderer: "*Our empirical research concurs with this statement but at the same time it shows that the storytellers benefit from addressing these moral issues philosophically where they are lifted to an abstract level without ever losing sight of the original context of the stories.*" (Knox & Svendsen, 2015 s.414). Resultatet af endt SDG kan ses som en etisk praksis eller moralsk kompas som kan være medvirkende til at de deltagende efterfølgende tænker anderledes omkring ens værdier, valg og veje i livet (Knox & Svendsen, 2015 s.419).

3.2 At skrive sig mod det gådefulde...

Grundlaget for Undringskompasset, skabes fra det Hansens kalder 'Undringens Fire Verdenshjørner'. I min teoretiske udlæg af Hansens teori om UK benytter jeg hans bidrag 'At skrive sig ud mod det gådefulde via undringens fire verdenshjørner' til bogen 'Fenomenologi' (S. M. Herholdt-Lomholdt, 2022).

Hansens ønske er, at rette skrivebevægelsen og derved en "(...) filosofisk undren fra en videns- til en værens- og til en mysterium-orienteret tilgang" (Hansen, 2022 s.77). Hans pointe ligger netop i, at fænomenologen må bevæge sig frem, som var hvert skridt man tog bevogtet af en henholdsvis digter (det lyriske moment), og en dialektiker (det sokratiske moment) (Kierkegaard, 2007 s.219). Disse skaber sammen den nødvendige balancegang, ifølge Hansen¹⁹, der 'rører sprogets vande' og holder 'værens vinduet åbnet' så stilheden:

"(...) kan blive hørt, så meget, at fænomenologen, der skriver, kan begynde at høre, hvad ikke kun teksten, konteksten og egne idiosynkrasier og præferencer siger og kalder på, men særlig hvad fænomenet selv (sagen selv) siger og kalder fænomenologen til at betænke og skrive og samtale med andre om og ikke mindst selv gøre for at kunne leve sig til de ordløse indsigter, der ligger under ordene, tankerne og indtrykkene." (Hansen, 2022 s.77).

Indgangsvinklen til Undringskompasset er at rejse sig fra skrivebordets filosofiske arbejde, og hen mod et samarbejde med den 'levede erfaring' og dennes 'ophav'²⁰. Det vil altså sige, at ønsker jeg at lytte til hvad fænomenet selv siger, kan jeg ikke bare nøjes, forenklet sagt, med at sidde ved mit skrivebord og kigge i mine filosofiske værker som omringer mig i høje bogstakke. Nej, jeg må forlade skrivebordet og møde fænomenet der hvor det er/kan være. Der må

¹⁹ Hansen henviser igen til Kierkegaard, da Hansens forståelse er af den dialektiske og den sokratiske dialog er tæt knyttet til Kierkegaards forståelse af den sokratiske samtale- og jordemoderkunst (Hansen, 2015).

²⁰ i denne opgave: forældre til børn med kræft

jeg lytte til dens kalden, og efterfølgende skrive den ned og vende og dreje den i overvejelser med min filosofiske indgangsvinkel. Det vil jeg gøre i specialets tredje del.

Hansen understreger, at Undringskompasset ikke må ses som en model, der stramt metodisk kan følges. Han kalder det i stedet en fænomenologisk undrings- og skrivepraksis, som netop ikke, kun er en skriveproces. Om dette skriver Hansen:

” (...) at der er forskel på at arbejde som en ren ’skrivebordsfænomenolog’, og så at skrive fænomenologisk inspireret også af en dialog med andre mennesker, sig selv og en egentlig interaktion med fænomenet i egen praksis eller det liv, som fænomenologen selv har mødt fænomenet i.” (Hansen, 2022 s.77).

Vejen til udarbejdelsen af UK, redegør Hansen for, sker gennem de mange samtaler, fænomenologiske-, og hermeneutiske skriveværksteder, som han har ledt igennem mange år. Hans te-ori-beskrivelse bag UK udmønter sig derfor i, hvad Hansens selv har lært og erfaret andre gør, og har haft gavn af at gøre (Hansen, 2022 s.78). Jeg vil nu beskrive teorien bag UK.

3.2.1 Den filosofiske samtale: Undringskompasset

Undringskompassets består af tre runder, som Hansen forklarer som:

” 1) en bevægelse der går fra en kognitiv til en begyndende fænomenologisk refleksion (videns-dimensionen); 2) en bevægelse der går fra en begyndende fænomenologisk refleksion til en eksistentiel og dialektisk tænkning (værens-dimensionen); 3) en bevægelse der går fra en eksistentiel og dialektisk tænkning til en kærlig, forundret og tavst lyttende modtagelse af det, som fænomenet som et under siger og kalder os til (mysterium-dimensionen). ” (Hansen, 2022 s.78)

Pointen ligger derved i, at for hver runde de deltagende gennemgår bevæger de sig længere og længere væk fra den i begyndelsen meget kognitive og tænkte refleksion hvor målet i tredje runde er, at den deltagende nu skal opleve, at mysteriet åbner sig for en, og kalder os til noget nyt. En ny forståelse.

Undringskompasset er delt op i Undringens Fire Verdenshjørner: Vest, Nord, Øst og Syd.

I *Vest* sker mødet med den levende erfaring. Det er den livsverden, hvorfra vi skal hente en berørthed, et sanseligt-stemt indtryk, som har gjort et større indtryk. *Nord* er mødet med de meninger, værdier og filosofiske grundantagelser i et specifikt hermeneutisk moment, som man tavst, og det Hansen kalder, før-refleksivt havde taget for givet i den fortælling der blev givet i Vest. Så at sige, kommer man i Nord i dialog med de eksistentielle temaer (Hansen, 2022 s.78).

Mod Øst rettes der specifikt et blik mod den enkeltes eksistentielle selv- og verdensforhold. Dette kalder Hansen, for 'selvets sted'. Her bliver selvet transformeret, gennem kritisk og eksistentiel dialog, og refleksion over de grundantagelser og værdier som man mødte i Nord, og som blev delt i fortællingen fra Vest. Rejsen med kompasset slutter i Syd, hvorfra kilden strømmer fra. Hansen forklarer, at det er her man som deltager på denne 'dannelsesrejse' fra Vest over Nord og Øst til Syd, nu begynder at kunne høre en kalden fra fænomenet selv. Fænomenet lå førhen som et nærmest lydløst indtryk i den fænomenologiske fortælling i Vest. Værdifortolkningen i Nords værdier og fordomme optøs via den sokratiske, eksistentielle dialektik og refleksion i Øst. I øst lytter den deltagende nu med et mere forundret og filosofisk undrende øre: herfra udspringer kilden i Syd sig (Hansen, 2022 s.78-79).

Som beskrevet består Undringskompasset af tre runder. Jeg benytter i nærværende speciale kun den første ud af de tre runder, men jeg fremlægger her de to øvrige runder.

I den *første runde*, er målet at løsrive sig fra den sproglighed, som fænomenet fra Undringskompassets begyndelse var størknet i. Her er der altså tale om både forklaringer, forforståelser, og holdninger som man vanligt ikke tænker over når man normalt taler om det konkrete fænomen. Hansen beskriver: ” *Men det kan også være i de vanefølelser og vaneperceptioner (og såkaldt størknet intuition og mavefornemmelser), som man over tid kropsligt og kulturelt har knyttet til en forståelse af dette fænomen.*” (Hansen, 2022 s.79). Der går man i første runde fra en vidensorienteret (ontisk), til en væensorienteret (ontologisk) forståelse af fænomenet. Netop pointen med, at de deltagende skal 'optø' de fastfrosede begreber som deltagerne både personligt og kulturelt har med sig, bliver endnu et argument for hvorfor jeg ser relevans for at benyttet UK.

I den *anden runde* taler man nu i Vest ud fra en mere dybdegående fænomenologisk berørthed, samt en begyndende sanselig-stemt forundring. Man vil derfor nu mærke, at man har fat i 'noget andet', end det man måske troede i første runde. De deltagende går altså fra en 'tænkt filosofi' til en mere 'levede filosofi', og har en dialog om det almenmenneskelige som der end måtte ligge i denne levede filosofi. Om dette fortæller Hansen: ” *Man kunne også sige, at den 'tænkte filosofi' er det som er styrende for den kognitive bevidsthed, hvorimod den 'levede filosofi' er styrende for det eksistentielle selv.*” (Hansen, 2022 s.79-80). Kort fortalt, vil det altså sige at i anden runde sker en eksistentiel og dialektisk dialog både med andre og sig selv, men også traditionerne bl.a. fra filosofi, kunst, og litteratur (Hansen, 2022 s.81).

I den sidste og *tredje runde* følger man, det Hansen kalder, 'omvendt dialektik', som omhandler at man erfarer sig selv i kraft af fænomenets blik tilbage på én selv. Hansen forklarer den tredje runde som: ” *Vi ledes da af 'livets stemmer og kalden' mere end af egne tanker, følelser og egen vilje.*” (Hansen, 2022 s.81). Man må derfor som deltager stræbe efter at lytte til fænomenets egen tale, og indgå i relation med fænomenet som var det det levende mysterium der 'kalder én på vej' (Hansen, 2022 s.83).

Når disse tre runder er udført, er det målet, at de deltagende i Undringskompasset vil have opnået en større sans for/og eksistentiel dannelse i, hvordan man som menneske kan mærke en særlig kontakt med det gåde- og underfulde i deltagerens eget liv (Hansen, 2022 s.83). Slutvis i kapitlet forklarer Hansen: ” *Undringskompas er altså et praktisk bud på, hvordan man kan orientere sig (og ledes af fænomenet) henimod fænomenet forstået og sanset som et levende mysterium.*” (Hansen, 2022 s.83).

3.2.2 SDGs og UKs forskelle og ligheder

Hermed har jeg beskrevet to forskellige filosofiske dialogmodeller. Den største forskel på SDG og UK ligger i, 'start' spørgsmålet. I UK stilles spørgsmålet ud fra en stemning eller indtryk, fx kan gruppen i stedet lytte til et stykke musik, opleve kunst eller befinder sig i naturens rum. Herfra kan der spørges: ” Hvilken stemning kom du i, i mødet med kunsten?” eller ” Hvilke indtryk fik du da du gik rundt i naturen?” Derved stilles et ikke-filosofisk stemt og dybt spørgsmål forinden, tværtimod stilles spørgsmålet ud fra det levede liv. Lige nu og her, i *det* øjeblik. Dette skaber, efter min mening, en mulighed for fordybelse og lytten efter undringens kalden.

I SDG har facilitatoren medbragt forskellige spørgsmål, som gruppen udvælger. Man kan derfor argumentere kritisk for, at spørgsmålet i SDG kan være 'fastlåst' i den forståelse som facilitatoren har nedskrevet dette spørgsmål i. I UK, hvor spørgsmålene stilles ud fra stemninger/indtryk²¹, ser jeg en potentiel grobund for den umiddelbare undring melder sig.

Som lighed, er begge modelleres formål at bringe deres deltagende i undring gennem deltagerens egne fortællinger. Dette kan give de deltagerne et nyt 'syn' på deres egne fortællinger, da der potentielt i disse fortællinger kan skjule sig noget de ikke vidste. Jeg ser en mere eksistentiel fænomenologisk tilgang omkring den udvalgte fortælling i vest, og ser derfor UK som den rette dialogmodel for specialet.

²¹ Eller en beskrivende/metaforisk tilgang som jeg benytter i dette speciale.

3.3 Mine egne tanker inden udførelsen af Undringskompasset

Gennem mine to forrige eksamener, har jeg ligeledes benyttet Undringskompasset. Første gang var på kandidatens 2. semester, hvor jeg snakkede om sorg med en kræftsyg ung pige, som fortalte hun førhen fravalgte psykologbehandling da hun følte de kom med løsningerne for hende. Om oplevelsen af Undringskompasset fortæller hun: ” *Det har været naturligt og beroligende. Jeg kom selv på, hvorfor jeg egentlig sagde det, jeg sagde.*” (Kristensen, 2023 s.16).

På kandidatens 3. semester (som tidligere benævnt i denne opgave) tilbød jeg sygeplejersker fra tre underafdelinger på Børneafdelingen på Aalborg Universitetshospital at deltage under temaerne ’Håb’ og ’Sorg’. I min praktikundersøgelse, hvor jeg undersøgte hvorvidt sygeplejerskerne fandt det svært at være i det eksistentielle, viste mine interviews, at sygeplejerskerne manglede og efterspurgte et sprog for det eksistentielle. Det var min tese – inspireret af den også empiriske forskning Hansen har foretaget på Ankerfjord Hospice, hvor undrings-baserede dialoger blev afprøvet blandt de omsorgsprofessionelle (Hansen, 2016) - at en dialogmetode som UK måske også kunne være nærende, relevant og et muligt forsøg på at skabe kommunikation og have en dialog på et dybere eksistentielt plan. Efterfølgende fortalte sygeplejerskerne, at de oplevede at UK gav rammerne for at kunne nærme sig og have en større sproglighed omkring det eksistentielle (Kristensen, 2024).

Efter hver endt intervention, bad jeg de deltagende sygeplejersker om at fortælle om deres oplevelses med UK. En sygeplejerske fortalte at: ” *Det giver et sprog (for det eksistentielle)*”. En anden ny sygeplejerske fortalte: ” *Det tillader et rum og en opmærksomhed som vi alle ved findes. Det er bare noget vi normalt ikke snakker om.*” (Kristensen, 2024 s.16).

Jeg har været ansat som sygeplejerske på Børnekræftafdelingen siden december 2021. Jeg har aldrig været i tvivl om, at mit arbejde er vigtigt. Alligevel har jeg haft fornemmelsen af, at forældrene havde mere på hjertet, end hvad min agenda og proceduretilgang som sygeplejerske havde tid til at omfavne. Jeg fik hurtigt en fornemmelse af, at der var noget usagt. Og, hvis det der fyldte, blev sagt højt - blev det ofte efterfyldt af en positiv opmuntring, som jeg har ment i bedste mening.

Det har startet en refleksion: hvordan taler vi om det der gør ondt? Det der måske kan ende i tårer. Skal det trøstes og ’muntres’ væk? Ligeledes fandt jeg ud af på mit forrige semester, at sygeplejerskerne ikke ønskede at spørge indtil noget, som de ikke havde tid til at lytte til. De kunne jo så, som de sagde, ’risikere’, at forældrene brød sammen, uden de havde tiden og roen

til at kunne trøste dem – eller lytte (Kristensen, 2024). Med lytten mener jeg det som professor i sygeplejevidenskab og Løgstrup-ekspert Kari Martinsen kalder for 'stemninger'. Sygeplejersken må have øje for, og mærke, de stemninger der er i rummet. Hvis sygeplejersken har øje og sans for dette, så, fortæller Martinsen poetisk at: ” *Der hjertet står åbent for å ta imot det som kommer til det (...).* ” (Martinsen, 2021 s.102).

Mine erfaringer med Undringskompasset er, at i mødet med den levede erfaring, åbnes hjertet for det, som kommer til det. Hvilket gør, at jeg gang på gang har benyttet det i kontekster omhandlende 'det svære' altså de mere eksistentielle emner, eller de fortællinger, der kan være ladet med sårbare følelser såsom oplevelser med 'sorg'. Jeg mener at UK er den relevante model for denne opgave, da jeg fra tidligere interventioner som facilitator har oplevet, hvordan de deltagende sætter ord på deres undring og kommer i en lyttende relation til denne undring.

Som en pointe i det filosofiske hermeneutiske studie 'Children's Cancer Camps: A Way to Understand Grief Differently' (Laing & Moules, 2015), forklarede Laing og Moules at: ” *There is a risk parents face, in exposing themselves to others parents of children with cancer. There is a risk that they will be faced with a potential they had perhaps suppressed.* ” (Laing & Moules, 2015 s.448). Dermed sagt, må jeg være forberedt på, at forældrene kan 'rammes' af hinandens fortællinger, fordi den ene fortælling måske rummer noget den anden forældre måske har undertrykt.

3.4 Undringskompasset: de deltagende

Som deltagerkriterier valgte jeg, at de deltagende forældre skulle være den forældre som er på sygeorlov. For at skabe en dynamik i gruppen, ønskede jeg, at de forskellige familier skulle være forskellige steder i deres behandling. Dette resulterede i, at jeg inviterede familier med, hvor kræftdiagnosen var stillet indenfor et halvt år, andre deltagende familier var midt i deres forløb, mens andre familier lige har afsluttet behandlingen²².

De deltagende forældre med sygeorlov var alle kvinder, og vil derfor i denne opgave også blive omtalt som 'mødrene'. De er anonymiseret i denne opgave, og har underskrevet en samtykkeerklæringen som giver lov til at jeg må bruge deres samt deres barns køn i denne opgave.

²² Under UK blev der flere gange sagt ”jeg kan mærke hvor du er”. De mødre hvis børn næsten var færdig i kemobehandlingen, kunne genkende hvordan de 'nye' mødre havde det. Det gav en samhørighed, som jeg også oplevede som håbsbærende.

Jeg snakkede med alle de deltagende omkring formålet for mit kandidatspeciale og præsenterede dem kort for Undringskompasset. De fik også alle sammen en indbydelse til dagen, da det var vigtigt for mig at de deltagende blev klædt godt på forud for dagen. Jeg har mødt en stor velvilje og lyst til at hjælpe fra familierne. Syv forældre på sygeorlov blev spurgt, og de ønskede alle at deltage. Dog oplevede jeg frafald grundet sygdom ved en mor, en anden kunne ikke deltage, og en anden mor valgte at trække sig grundet ændrede omstændigheder med barnets helbred. Dette resulterede i, at der på dagen var fire deltagende mødre.

Jeg havde flere overvejelser omkring hvordan jeg skulle starte samtalen om sorg. Hvordan jeg skulle stille det første spørgsmål, da en samtale om sorg kunne ende ud i tårer. Jeg fandt dog frem til den erkendelse, at det skulle være legitimt at blive berørt og bevæget over den fortælling de ville dele. For hvis jeg valgte at vinkle spørgsmålet såsom ”Kan der fremstå noget positivt ud af sorgen?”, ville jeg med en forforståelse konkludere, at der må være tale om noget positivt i sorgen. Min fineste opgave blev, at stille et så sobert og neutralt spørgsmål, at de deltagendes ’hjerter åbner sig mod det der kommer’ og derved vil jeg få den klareste levede erfaring som følger tråden i mine overvejelser i metodeafsnittet.

Netop min egen forforståelse forud for udførelsen af Undringskompasset, omhandlende især hvorvidt UK kunne medvirke til en legitimering af sorg som samtaleemne, når ens barn er, eller lige har været, alvorlig syg med kræft? Dertil at samtalen om sorg, ville handle om det at få et sygt barn samt frygten for at miste dette barn. Det viser sig, at nogle af disse før udførte tanker er forkerte. Dette galt også min forventning omkring hvordan sorgen ville ’se ud’, inden jeg beskrev de forskellige *sorgforståelser* i afsnittet af samme navn og i mødet med de deltagende forældre.

3.4.1 Forskningsetik på egen afdeling

Som beskrevet er jeg både inden og efter empiriindsamlingen ansat som sygeplejerske på Børnekræftafdelingen i Aalborg. Derfor ser jeg det nødvendigt, at jeg dvæler ved min egen rolle som forsker på afdelingen, hvor jeg allerede har en rolle som sygeplejerske. Ph.d. i Sygepleje Linda Kragelund beskriver i hendes artikel ’Dilemmaer ved at gennemføre forskning i egen organisation’ (Kragelund, 2007), at ifølge de engelske sygeplejeforskere Reed og Procter findes der tre forskerpositioner: 1) *Outsider*: den forsker som ikke har professionel erfaring med den praksis hun forsker. 2) *Hybrid*: en praktiker som forsker i andre praktikers praksis i en kontekst som er ukendt for hende. 3) *Insider*: en praktiker som forsker i sin egen organisation i sin egen eller sine kollegaers praksis (Kragelund, 2007 s.72-73).

Outsideren er derved gæst i organisationen og har kun en midlertidig rolle der. Forskeren har som udgangspunkt ingen særlig interesse i, at resultaterne af forskningen bliver brugt i praksis der hvor forskningen fandt sted (Kragelund, 2007 s.73). En forsker der tværtimod har en insiderposition, forsker derimod i sin egen og sin kollegas praksisser med henblik på at løse et problem i praksis og på den måde bidrage til den professionelle viden. Resultater af forskning udført med insiderposition, vil som regel blive udbredt til professionen generelt efterfølgende. Insiderforskeren får/har ofte god kontakt med de mennesker som indgår i projektet. Dog skal forskeren være opmærksom på, at med insiderpositionen vil hun som regel have forhåndsviden om forskningsproblemet og den persongruppe som forskningen vedrører, og kan derved resulterer i det bliver svært at skabe teoretisk distance til feltet (Kragelund, 2007 s.73).

Jeg ser mig selv være i en insiderposition, hvor jeg derfor skal fralægge mig min forforståelse og min lyst til at 'trøste' og yde omsorg. Dog ser jeg det som en fordel, at jeg netop kender forældrene og derved har etableret en relation.

3.5 Undringskompasset: i dialog med forældrene

I dette afsnit, jeg vil beskrive den dialog der skete mellem forældrene, undertegnet, og Undringskompasset. Jeg har udvalgt citater fra mit transskriberede materiale. Citaterne er udvalgt både med henblik på at vise, hvordan dialogen og dertilhørende refleksion ændrer sig, som UK går fra Vest mod Syd, men citaterne er også udvalgt med henblik på, at forstå den sorg som familierne oplever. Mødrene er anonymiseret, og jeg har givet dem andre navne i denne opgave for at kunne skelne deres citater fra hinanden: Rikke (R), Mathilde (M), Bente (B), Sandra (S), og jeg selv Alberte (A). Jeg vil nu forsøge at beskrive hvad der foregik:

Jeg havde fundet en ledig stue på afdelingens ambulatorieafsnit. Disse stuer ligger ikke mere end et par minutters gang fra Børnekræftafdelingen. Min tanke bag at flytte forældrene ud af hovedafdelingen, var at skabe ro om dem. Jeg havde aftalt på forhånd med afdelingens pædagog, at hun ville underholde de medbragte børn. Min oplevelse var, at dette skabte ro for både forældrene og børnene. Børnene var hurtigt optaget af diverse kreative sysler inden forældrene og jeg gik fra afdelingen. Jeg førte forældrene ind i et rum, hvor der var malet eventyr af H.C Andersen på væggene. Rummet var ikke særligt stort, men der var plads til os alle. Faktisk var det som om det måske skabte en større nærhed, at vi sad lidt tæt. Snakken var allerede godt i gang, inden jeg kort præsterede hvad der skulle ske, og endnu en gang takkede for deres velvilje om at deltage.

3.5.1 VEST

Der startes som tidligere beskrevet altid i vest, hvor jeg beder de deltagende mødre om at finde ind til en berørthed omkring sorg, som kalder fra deres levede erfaring (Hansen, 2022 s.79). *Jeg beder dem derfor beskrive sorg via en metafor, som skulle de beskrive det til en som aldrig har oplevet sorg før.* Der er stilhed og dyb koncentration i rummet. Efter et par minutter fortæller den første mor:

Bente: ” *Jeg ved ikke om det er et billede, men jeg har sådan en knude i maven, eller sådan en sammensnøring næsten, synes jeg selv, både i krop og halsen. Det bliver næsten fysisk. Og så kan det også være et billede af noget gråd. Men sorg for mig er nok ikke noget med tårer men noget der sidder indvendigt i sådan en uforklarlig følelse i kroppen, lidt tung. Lidt sådan at der næsten bliver bundet en knude et eller andet sted som så er meget stramt, ja.* ”

Rikke: ” *Jamen jeg har.. Det er jo faktisk Felix (det kræftsygebarn) der sagde det, (...)”Det er som om mit hjerte bliver helt koldt” og det synes jeg faktisk var.. det kunne jeg godt bruge det billede fordi ... Det er det jeg har oplevet flere gange det der med, at mit hjerte bare bliver helt koldt (...). Sådan når man har været herinde så... så har jeg mere opfattet det som at være nede i et stort hul, som om ... man ikke helt ved hvordan man kan komme op, (...).. er bare sådan lidt, ja og en sort følelse ja.* ”

Mathilde: ” *Jeg har det lidt som følelsen af at stå inde i et mørkt rum og så er der en dør der enten er svær at få op... altså for at komme ud af den der sorg, skal jeg hen til den dør, men den kan godt være svær at få op, og så hvis alt går godt så kan døren åbnes men alligevel så er den der. Så står man måske der med et ben i hver sin lejr. (...)* ”

Sandra: ” *Jeg tænker kaos. Indre kaos. Man kan ikke.. man kan ikke overskue noget, man kan ikke finde ud af noget, man kan ikke forstå noget.. altså det hele det er bare et stort... limbo. Der er ingenting der fungerer, ingenting passer, ingenting bare... Det var bare kaos.* ”

I skridtet nærmere mod Nord, beder jeg mødrene om at tænke over, hvor de har mødt den netop beskrevne sorg før i deres liv. Jeg beder dem om at dele deres fortællinger med hinanden, hvis de har lyst.

Rikke fortæller om en oplevelse hvor hendes datter havde svære bivirkninger grundet kemo-behandlingen:

R: (...) *Sorgen er også at se sit barn have ondt, sorgen.. den der helt uforklarlige sorg, når man ser en pige på tre år ligge nede i sengen og næsten har en depression²³...* ” Stemmen knækker: ” *Det er bare forkert.*” De andre mødre, ser stærkt medfølelse på hende og nikker anerkende. Det er tydeligt, at de kan genkende hvad hun siger. Igen tænker mødrene meget intenst over mit spørgsmål. Det er tydeligt for mig, at de forsøger at svare på mit spørgsmål bedst muligt:

B: ” *Jeg synes det er svært at finde en som sådan konkret situation, men noget der kan sætte en sorg i mig, det er når jeg ser hende sammen med hendes veninder, og så får jeg de der øjne.. billeder af hun er anderledes.* ”. Hun begynder at græde, der er stilhed i hele rummet et øjeblik. Ikke fordi der bliver en fornemmelse af ’utilpashed’ i rummet, men fordi alt omsorg og opmærksomhed er rettet mod Bente. Da hun har fået sin stemme under kontrol, tilføjer hun:

B: ” *Sorgen er den der med... at man kan se, at hun... hun går ikke glip af sin barndom, selvfølgelig gør hun ikke det men, hun går glip af noget. Det er sorgen at se hun er udenfor, de holder hende ikke udenfor, men hun er udenfor. Hun kan ikke være der, hun er der jo ikke hver dag.* ” snøfter hun. Omsorgen i rummet er gribende, de andre mødre ’griber’ hende i hendes bekymring. En tilbyder hende en serviet, en anden ligger en hånd på hende, men alle ser på hende. De ser ikke væk, bare fordi hun bliver berørt. Men de ser på hende, med et blik som jeg kun kan beskrive som ’jeg-kan-spejle-mig-i-dig’. Mathilde fortæller: ” *Vi (familien) går glip af en hverdag, hvor vi bare kan stå op, og jeg bare kører hende i børnehave, og hun bare kan køre derud af 110 i timen. Det kan vi altså ikke. Men det gør ondt...* ”

Det er som om, at rummet nu er et stort sikkerhedsnet. At mødrene har oplevelsen af, at det er okay at blive berørt og vise følelser, for de ved at de bliver grebet i deres sårbarhed. Rikke deler:

R: ” *Jeg husker en af de første gange hvor han sad der (inden bedøvelse), hvor jeg husker han sidder på den der bænk der, og han sidder op og han tuder...* ” Hun snøfter: ” *og han er bare så ked af det, og han græder, han græder, og så råber han...* ” Hun græder nu: ” *Hvad fanden er du for en mor der lader dem gøre det her ved mig!* ” *Og jeg ved selvfølgelig, at det er bare noget han siger... men ja!* ” Igen griber de andre mødre Rikke i hendes fortælling, det rørende for mit perspektiv er, at jeg ikke oplever at de forsøger at tale hendes oplevelse ned (eller trøste den væk), men at de anerkender at det var sådan hende og Felix havde det i den specifikke situation.

²³ Sådan oplevede Rikke hendes datter. Ud fra en sundhedsfaglig vinkel, kan noget af den behandlingskrævende medicin give voldsomme humørforandringer, som kan minde om depression.

Jeg beder dem om at udvælge én fortælling, som de ønsker at gå videre med. De ønsker at tale videre om 'frygten for fremtiden', som stammer fra deres fortællinger om hvad de oplever at deres børn går glip af, eller ikke kan jævnføre andre på barnets alder.

3.5.2 NORD

I Nord er opgaven for de deltagende, at have øje for de værdier og temaer som synes særligt at være på spil i den valgte fortælling (Hansen, 2022 s.79). Derfor spørger jeg dem ganske simpelt om, *hvilke værdier er på spil i fortællingen?*

B: *"Jeg tror der er både noget kærlighed i, at man ligesom er blevet tættere som familie, fordi vi har været så meget sammen, fordi hun ikke har været sammen med så mange andre (...). Så både noget kærlighed da vi er kommet ud på den anden side, men også sådan lidt frygt. Hvad har det sat af spor i hende?"*

R: *"Jeg tænker heldigvis, at der er håb, at sådan har jeg det bestemt. Altså fordi jeg også har mødt folk der fortæller mig, "men det har min fætter også haft. Det har min ven også haft, og de har det sådan og sådan i dag". Det er fint nok. Der er tidspunkter, jamen der gider jeg ikke høre de historier, men de lagrer sig alligevel et eller andet sted hvor man tænker: Det skal nok gå godt, det skal nok blive godt igen. Han skal nok kunne spille håndbold igen. Han skal nok kunne komme i skole igen, men jeg håber og tror på at det skal komme igen."*

S: *"Jeg ville sige kærlighed fordi at... Det ved jeg ikke. Der er sådan gennem alt det der og de små milepæle og støtten fra ens pårørende eller de allernærmeste venner og familie og støtten fra fagpersonale, og de andre forældre. Det er kærlighed både i stort og det små. Men det er det, der gør, at det hele bliver... til at komme igennem. At bedsteforældre kom hjem med rundstykker, eller at der er en til at give en kram her (på afdelingen) eller sådan noget når man har en dårlig dag."*

De fire mødre bliver enige om at vælge *kærlighed* som den vigtigste værdi i fortællingen. De vaklede mellem *håb* eller *kærlighed*:

S: Griner lidt: *"Jamen, der er næsten håb i kærlighed."*

B: *"Og ja, og omvendt!"* Smiler hun.

Som første skridt mod Øst, beder jeg dem om at gå tilbage til start fortællingen, og tænke over *hvad tilføjer den vigtigste værdi nu til jeres tanker om og syn på sorg, som I ikke har tænkt på eller lagt mærke til før?*

Der udspringer sig en, hvad jeg oplever som, meget smuk samtale mellem mødrene da de reflekterer sammen omkring sammenhængen mellem sorg og kærlighed:

S: ” *Det (kærligheden) er næsten grundstenen i det hele. Hvis det ikke var der, så var der ikke sorg.*”

R: ” *Det er jo næsten to sider af en mønt. Ej, det ved jeg ikke, men... ja.*”

S: ” *Jamen, hvis kærligheden ikke var der. Altså hvis jeg ikke elskede Vibeke... så ville...*” (her referere hun til hendes fortælling om, hendes datter der græd i sengen).

B: ” *Så ville det jo være lige meget hun lå og græd!*” Griner hun.

S: Griner med: ” *Ja, det var det jeg skulle sige, men det er ikke lige meget...*”

B: ” *Nej, men det er jo kærlighed fordi det gør så ondt, ellers ville det jo være lige meget.*”

S: ” *Jeg ved ikke om det ville være lige meget... for jeg ville selvfølgelig føle omsorg og empati, men, det bliver en sorg fordi det fylder så dybt!*”

B: ” *Ja, fordi man ville ønske man kunne tage det (sorgen) på sig selv!*” Siger hun bestemt.

S: ” *Ja, giv mig alt det lort du går i gennem i stedet!*” Griner hun.

B: ” *Jeg tænker også, at jeg kan jo ikke befri hende fra det... der er ingen vej udenom at hun græder eller ikke kan komme i skole. Men med kærlighed kan jeg snakke med hende om det, hvad det har af konsekvenser for hende, og for os, det er en sorg... det er også en sorg for hende. Det er okay at vise at vi (forældre) bliver ked af det. Vi kan ikke fjerne det, det er et vilkår. Ligesom alt det her andet lort... vi er nød til at kører med toget... selvom de ikke gider bedøves. Vi må holde dem ekstra i hånden og sige... det forstår jeg godt, men... ja.*”

M: ” *Men det giver mig også en kærlighed at se den omsorg f.eks. andre børn har overfor Merle... Det gør mig så varm om hjertet, men jeg kan også have den der sorg med at... vi har skoleudsat hende, og se hende løbe rundt med dem hun skulle have været i skole med det er bare... åh... der er sorgen... men der er også kærlighed og varmen...*”

3.5.3 ØST

De er nu ’ankommet’ til Øst, hvor de her forholder sig nysgerrigt, personligt, og kritisk til de værdier som viste sig for dem i Nord (Hansen, 2022 s.80). Dernæst beder jeg dem: *prøv at forholde jer undrende til denne værdi. Er der nogle antagelser I har taget for givet? Hvad er*

det mest forunderlige ved den vigtigste værdi? Igen deler jeg noget af den sammenhængende samtale som opstod af mit spørgsmål:

R: ”Jamen, det er lidt som vi snakkede om før. At det lidt hænger sammen. Det er jo også det der er i forhold til kærlighed og kærester... Det er jo frygten altså. Frygten for at miste den man er glad for.”

B: ”Altså vi har i hvert fald fået noget godt ud af det og. (...) Og det at kunne se sin familie. Vores egen lille familie på matriklen. Og se hinanden lidt tydeligere, læse hinanden lidt mere, og kigge på hinandens sorg og sådan rumme hinanden lidt bedre. Så på den måde har sorgen givet noget ekstra kærlighed på en eller anden måde, ikke? Det har givet et ekstra perspektiv og blevet sådan lidt et vilkår. Se ens familie, og så har vi så prøvet at få noget godt ud af det. Altså fordi vi har egentlig fået mere tid med hinanden, så sorgen har egentlig givet et rum for noget mere kærlighed på en eller anden måde. Og noget mere tæthed og noget mere nærhed. Som man måske ikke vil have haft, tænker jeg, hvis vi var kørt videre i den der hverdag med skole, fritidsinteresser og arbejde. Så på en eller anden måde har den der sorg givet os noget ekstra kærlighed, et ekstra blik for hvad er det egentlig giver af værdi? Så det der med at få blik for hinanden. Ja.”

Der er stilhed i rummet kort. Hvorefter de begynder at forholde sig kritisk til kærlighed som værdi:

M: ”Jeg har fundet ud af også hvem man holder tæt. Men man snakker ikke med alle om det fordi, der er nogen... der er nogle som er nosy, det er en kæmpe sorg, at man troede nogle var tættere end den de var. Det gør bare ekstra ondt.”

B: ”Det er sådan lidt en bristet kærlighed på en eller anden måde.”

Jeg forstår nu denne ikke-kærlighed, som en kærlighed der netop er bristet da deres kærlighed til den anden ikke blev mødt eller gengældt. Mødrene snakker efterfølgende om hvordan folk udefra oplever deres situation:

S: Siger ironisk: ”Jamen, fokuserer nu på det gode, nu bliver det jo snart sommer og lyset kommer tilbage, og så kan I også komme lidt udenfor... Derfor er det stadigvæk hårdt lige nu!”

B: ”Det der med, at man ikke får lov til at være i sine følelser og blive forstået...”

S: ”Ja, den der med jamen se nu lidt lyst på det!”

B: ” *Det kan vi snakke om når dit barn får kræft, har jeg lyst til at sige nogle gange.*” Griner hun sarkastisk.

S: ” *Jeg sagde for eksempel til min far. Nu har jeg faktisk bare brug for at lige være her, hvor jeg er. Jeg kommer ikke igennem de her to år²⁴, hvis ikke jeg ser lyst på det altså, fordi så ligger jeg dernede og ruller rundt, og så har jeg ikke nogen mulighed til at støtte hende og det SKAL jeg... også når jeg vælter og falder, så rejser jeg mig op igen, for det skal jeg. Men lige nu har jeg bare brug for lige at sige: fuck hvor er det hårdt! og så skal jeg nok se lyst på det igen bagefter, men vil du ikke godt bare klap kæften.*” Griner hun lidt sørgmodigt.

R: ”*Det er det der med support altså. Bare at nikke og lytte. Det jeg synes er det vigtigste når man er i sorg, er, at der er nogen der spørger, hvordan har du det? Og vil hører på det. Dem der spørger hvordan du har det, det er dem der gælder.*”

B: ” *Kærlighed kommer, når man møder et menneske der kigger på dig.*”

3.5.4 SYD

Sidste stop på ’undringsrejsen’ sker i Syd. Her vil de deltagende mærke, måske for første gang, en ny måde at forstå den levede erfaring på end dengang fortællingerne blev delt i Vest (Hansen, 2022 s.80). Derfor spørger jeg: *Det sidste skridt i Undringskompasset er, at I skal tænke over hvilken indsigt det har givet, at vi startede med at snakke om sorg, og at vi nu endte med at snakke om kærlighed? Hvad har det givet af ny viden til dig?*

S: ” *Det er lidt sjovt at det hænger sammen, det har jeg aldrig tænkt over. Du har ikke den ene uden den anden på en eller anden måde.*”

R: ” *Det hænger sammen. Men, jeg synes også, at det vidste jeg jo godt på forhånd, men det er jo så fedt, at vi forstår hinanden. Det tror jeg er vigtigt!*”

B: ” *Det fylder nok mere for mig, end jeg altid lige tænker på. Der jo altid rart at have nogle at spejle sig i, fordi man kan godt have nogle gode venner, der lytter og er forstående på den gode måde, hvor man også gerne vil lukke sig op. Men, det er jo herinde, hvor jeg sådan rigtig føler mig hørt. Forstået, uden jeg behøver at sige ret meget. Ja, men ja, det fylder jo. Mere end jeg måske også lader det fylde fordi at ellers bliver det simpelthen for tungt nogle gange, også når man går, og jeg går rigtig meget alene (...) Det er også den der... altså sorg-kærlighed altså, jeg er jo megaglad for den tid jeg får med Astrid nu, som jeg ikke havde fået ellers, altså*

²⁴ Som behandlingen tager.

hun bliver næsten 10 år gammel når hun er færdig (med behandling), det er også en gave at få lov at få den tid, men samtidig så er det bare: alt det JEG også går glip af. Min tid.”

3.5.1 Feedback fra forældrene

” The most basic way to gain understanding of our own experiences is to narrate them and to listen to others narratives ” (Lindseth & Norberg, 2004 s.148).

Overstående Undringskompas varede næsten to timer. Uden pauser. Jeg oplevede dem med dyb koncentration og nysgerrighed på konceptet og hinanden som deltager. Men, for at undersøge hvad de egentlige synes om UK spurgte jeg om følgende:

A: *” Her til slut, vil jer bede jer at reflektere over hvordan det har været at være med? Bare fortæl lidt om hvordan jeres oplevelse har været at prøve Undringskompasset?”*

B: *” Jeg synes det er meget rart, at der er en der ’styrer’, fordi vi skal nok snakke... men jeg synes det er fint der er et emne vi kan snakke ud fra... det der fylder, men hvor vi også kan spejle os i hinanden, og jeg bliver helt sikkert træt senere... men jeg er også fyldt op af en sådan...” Ånder dybt ud: ” Sådan en følelse af at have siddet til en god psykologtime, samtaleterapi time, et eller andet. Det var faktisk meget fedt, sådan, bare at man blev set og hørt og der var nogen der rigtig forstod mig.”*

S: *” Ja det er faktisk meget godt, at vi bliver guidet tilbage til hvad vi snakkede om... Så vi ikke bare snakker løs.”*

M: *” Men, det kunne være et super godt tilbud, det her. Altså, at man en gang om måned kunne sige ”Dem der har lyst, så har vi det her tema.” Så kan man melde sig på.” – ” Også fordi, når man så går hjemme...”*

B: *” Ja, det bliver mega ensomt.”*

M: *” Præcist, og at man kan sidde her... sammen med andre i samme situation som en selv, og man kan græde, grine, og have det sjovt. Det er mere legalt her.”*

Slutvis spørger jeg dem: *Hvordan har det været at tale om sorg på den her måde?*

B: *” Det har været fint, sådan ufarligt.”*

M: *” Også, det der med at få nogle andre vinkler på det, og at vi faktisk er ens meget i vores sorg... Især det med at sorgen handler om andet end den egentlige sygdom, fordi jeg troede jeg var den eneste med en sorg om fremtiden...”*

Mødrene anbefaler mig, at først tilbyde Undringskompasset til familier som har været i behandling i 4 mdr. Først der, er de på vej ud af det de kalder 'kris sorg', da de beskriver at sorgen har forandret sig:

S: *" Sorgen var altoverskyggende da vi fik det af vide... det var en kris sorg."*

B: *" Ja, det er en helt anden sorg."*

R: *" Det er ikke krise hele tiden mere, det ændrer sig."*

Derved mener de, at de simpelthen ikke er muligt at kunne reflektere og snakke frit om, f.eks. sorg, da krisen fjerner øvrige reflekterende tanker.

3.5.2 Min egen efterrefleksion og kritik

Jeg ser potentiale i at benytte Hansens Undringskompas, som en dialogmodel i mødet med forældre til kræftramte børn. Der hvor jeg ser en skrøbelighed ved modellen, er netop de tre runder som Hansen argumenterer modellen, består af.

Som beskrevet i det ovenstående, valgte jeg kun at tilbyde den første af runderne i mit møde med forældrene. Forældrene fortalte også, at det som for dem fyldte var det at blive genkendt og mødt i deres oplevelse af sorgen – genkendt på den måde, at de kunne spejle sig i hinanden og derved føle sig set. Det utrolig fine, synes jeg, sker da de oplever fænomenet sorg omhandler en kærlighed, og at de alle bliver betaget af kærlighed som en fælles præmis, de deler. Ved UKs begyndelse hvor de taler om sorg, er stemmerne dæmpet, fortællingerne barske, og ansigtet rettet ned. Men jo mere vi bevæger os mod Syd i modellen, jo mere vågner stemmerne op og bliver klarere og mere højlydte og sikre. Det er nærmest som om, at mødrene finder en ny røst. Som lyttede vi til den klassiske komponist Johann Sebastians Back 'Air' (Bach & Norwegian Chamber Orchestra, 2020) som starter langsomt og blidt ud, men i takt med at man lytter bliver lyden stærkere, højere og mere gennemslående, men stadig blid og ender et så at sige blødt og kærligt sted. Det var min oplevelse, at de fandt hinanden gennem fænomenet.

Jeg havde det svært med at facilitere det sokratiske element i UK. Måske handler det om en anden formidling (eller tilgang hos mig som facilitator) af de sokratiske spørgsmål, som jo netop har til pointe at være nysgerrig og legende-spørgende. Men rummet var så fyldt af omsorg og støtte at det føltes forkert at bede dem om at være 'muntert' udfordrende overfor hinanden som har til formål at resultere i medundrende spørgsmål.

Dertil, ser jeg det som en stor opgave at kunne gennemføre de to øvrige runder. Dette gør jeg af to årsager: 1) familiernes hverdage er skemalagte ud fra det kræftsyge barns behandlingsplan. Akutte infektioner, lave blodprocenter, bivirkninger efter kemoterapi etc. er med til at gøre hverdagen uforudsigelig. Jeg ser det, som et stort ansvar at lægge på disse familier, som i forvejen er yderst pligtopfyldende, til at huske forrige UKs runde og tema og derved møde op tre gange uafhængige af hinanden. Det virker ikke realistisk at bede disse familier komme og bruge de i forvejen begrænsede fritimer fra hospitalet. Konceptet virker godt fra gang til gang, men som tre sammenhængende gange, der ser jeg udfordringen. Løsningen, ifølge mig, kunne være at udvikle én runde som passer til den specifikke målgruppe. 2) familierne taler ud fra det der fylder lige nu og her. Mødrene beskriver en ensomhed i livet hjemme, som den forældre der er på sygeorlov. De beskriver, at de finder mening ved at have disse dialoger med hinanden.

Det skal understreges, at jeg ikke har forsøgt at lave de tre runder. Overstående er blot mine kritiske overvejelser og tanker om, hvorvidt man skulle finjustere Undringskompasset så det passer til et format, hvor de deltagende forsat er indlagt og i aktiv behandling. Ligeledes kan der rettes kritik af min egen rolle som facilitator, at jeg ikke 'turde' (nok grundet manglende erfaring) at bede de deltagende forældre udfolde deres undring mere, og guide forældrene til at gå i mere spørgende dialog med hinanden.

3.6 Delkonklusion

Specialets anden del, har haft til formål at beskrive den udvalgte filosofiske tilgang til indsamling af 'levede erfaring'. Derved har denne del af specialet også særligt koncentreret sig om problemformuleringens sidste ud af de to stillede spørgsmål: *Kan Hansens "Undringskompass" fungere som et dialog- og refleksionsredskab for forældre til kræfttramte børn på Børnekræftafdelingen?*

Som afsnittet omhandlende feedback fra de deltagende forældre beskrev, er der grundlag for, at UK kan benyttes i mødet med forældrene til de kræfttramte børn. Der var stor velvilje omkring deltagelse, og forældrene gav udtryk for at de gerne ville medvirke igen en anden gang, også gerne under andre temaer end sorg. Om sorg som tema, forklarede mødrene, at de ikke oplevede det som et 'farligt' emne, som de ellers havde forstillet sig inden. Hansens UK skabte grundlaget for en fælles undring, med kærlighed som værdi, som voksede sig til en samhørighed mellem mødrene. Rummet blev legitimt, med plads til både tårer og latter.

I specialets tredje del, vil jeg diskutere og analyserer den udvalgte empiri med den præsenterede teori fra specialets første del.

Del 3: Mellem paradokset og mysteriet: diskussions- og analyseafsnit

Kapitel 4

” Barmhjertige Gud! Nej, Mand, træk ikke Hatten ned i Panden; Giv sorg Ord. Har Smerten ingen Røst, Dens Hvisken sprænger det beklemte Bryst. ”

Macbeth (Shakespeare, 1969 s.77-78).

Gennem opgaven har jeg i specialets første del redegjort for det teoretiske ståsted, hvor udvalgt teori af Hansens og Marcells filosofi blev gennemgået. Dette brugte jeg som opgavens fundament. På dette fundament, for at blive i denne metafor, blev husets vægge opført ud fra de forskellige forståelser af og om sorg. I specialets anden del, fik huset sit tag med Hansens Undringskompass, som skabte læ for usikkerhedens stærke vinde, og i stedet tilbød ’at-komme-hjem’²⁵ i tryghed og anerkendelse, som de medvirkende forældre beskrev. Det metaforiske hus’ beboere, eller måske rettere besøgende, blev derved de medvirkende forældre i Undringskompasset.

Formålet med specialets tredje og sidste del, bliver derved netop at redegøre for, og forholde sig kritisk til om konstruktionen af huset vil holde. Om de besøgende i ’Sorg-Undringens-Hus’ føler en tryghed i mødet med dialogen om sorg. Dette afsnit vil derfor tage udgangspunkt i problemformuleringens første spørgsmål: *Hvordan kan man forstå sorg ud fra en værens filosofisk og undringsfænomenologisk tilgang?* Slutvis i dette kapitel vil jeg konkludere ud fra hvad nærværende specialeafhandlingen har belyst og berørt.

4.1 Sorgens længsel

I opgavens første del, beskrev jeg sorgen ud fra forskellige perspektiver. Jeg så mig nødsaget til at bruge forskellige teorier og synsvinkler på sorgen, for netop at gøre læseren opmærksom på at sorgen *er* et mysterium.

²⁵ Her referer jeg til Heideggers forståelse af ’hjemstavn’ (Heidegger, 2008).

Da jeg som barn gik til konfirmationsforberedelse, husker jeg noget ganske særligt som den daværende præst sagde. Han underviste os om døden, og i den forbindelse spurgte jeg ham hvad han sagde til de pårørende som græder ved en begravelse. Jeg mindes den her høje og velformulerende mand holdt en pause i talestrømmen. Hans stemme blev blødere, og han satte sig ned i øjenhøjde med mig, og svarede: ” *Jeg siger til dem, når de undskylder for deres tårer, at de ikke må undskylde. For de græder af kærlighed.*” Dette øjeblik, har forfulgt mig siden. Hvordan forfølger, er svært for mig at begribe. Igennem mit arbejde med nærværende speciale, er det gået op for mig, at den har forfulgt mig som et mysterium som jeg ikke har set mig nødsaget til at forklare. Kærligheden kan ikke forklares, den *skal* ikke forklares. Kærligheden er væren, hvori sorgen kan vise sig. Det er en sætning som jeg er vendt tilbage til, både i mit private liv, men især som sygeplejerske i både det palliative felt og på børnekræftafdelingen. Sorgen (tårerne) er et tegn på kærlighed.

Netop sorg, og forskellige forståelser af sorgen, belyste jeg i specialets første del. Her forklarede psykologen Mai-Britt Guldin, at det er kun ved at erkende risikoen for at miste de mennesker, som vi elsker, at vi kan glæde os over kærligheden til dem (Guldin, 2018 s.60). Sorg bliver en fundamental reaktion, når vi mister nogen eller noget, som har en betydning for vores identitet (Guldin, 2018 s.10). Den amerikanske filosof Michael Cholbi mener at sorgens formelle genstand er tabet af mening med livet. Vi har mistet noget uerstatteligt (Cholbi, 2021 s.53). Som tidligere understreget, er Cholbis teori skrevet ud fra en sorgforståelse hvor ens elskede er død, men alligevel vækkede hans teori genklang i mig da en mor, Bente, under udførelsen af Undringskompasset (UK) skal forklare hvor hun møder sorg i hendes levede liv:

” *Sorgen er den der med... at man kan se, at hun... hun går ikke glip af sin barndom, selvfølgelig gør hun ikke det men, hun går glip af noget. Det er sorgen at se hun er udenfor, de holder hende ikke udenfor, men hun er udenfor. Hun kan ikke være der, hun er jo der ikke hver dag.*” Her er der altså ikke tale om noget uerstatteligt som er ’tabt’ til døden, men ’tabet’ af den barndom Bente ønskede hendes datter kunne få på lige fod med andre børn.

Cholbi skriver, at sorgen kan føles som et smertefuldt sår (Cholbi, 2021 s.29). Når jeg læser dette i sammenhæng med Seneca, som skrev: ” *Jeg forsøgte altså, så godt jeg kunne at presse hånden mod mit eget sår og krybe hen for at forbinde jeres skader.*” (Seneca, 2023 s.19), opstår der for mig en forståelse, af forældrene til et kræftamt barn, danner metafysiske sår, som de må ’presse hånden’ mod for at tage sig af sit syge barn. Sandra fortalte under UK: ” (...) *giv mig alt det lort du (barnet) går i gennem i stedet!*” Hvor Bente og fortæller:

” Jeg tænker også, at jeg kan jo ikke befri hende fra det... der er ingen vej udenom at hun græder eller ikke kan komme i skole. Men med kærlighed kan jeg snakke med hende om hvad det har af konsekvenser for hende og for os. Det er en sorg... det er også en sorg for hende. Det er okay at vise at vi (forældre) bliver ked af det. Vi kan ikke fjerne det, det er et vilkår.”

Igen, leder det mine tanker tilbage til Seneca, som netop skrev til sin mor, at ’sorg som skyldes ægte moderkærlighed’²⁶ kan hun kun få bugt med gennem filosofien eller en meningsfuld opgave (Seneca, 2023 s.71). Som tidligere beskrevet må det at have et kræftsygt barn, som skal igennem flere års behandling, ses som en meningsfuld opgave. En mor forklarer, da vi er ankommet i Syd, at det forunderlige ved kærligheden er, når den vil trøste det svære væk. Sandra deler:

” Jeg sagde for eksempel til min far. Nu har jeg faktisk bare brug for at lige være her, hvor jeg er. Jeg kommer ikke igennem de her to år, hvis ikke jeg ser lyst på det altså, fordi så ligger jeg dernede og ruller rundt, og så har jeg ikke nogen mulighed til at støtte hende (det kræftsyge barn) og det SKAL jeg... også når jeg vælter og falder, så rejser jeg mig op igen, for det skal jeg men... Men lige nu har jeg bare brug for lige at sige: fuck hvor er det hårdt! og så skal jeg nok se lyst på det igen bagefter (...).”

Cholbi berør i hans bog, at sorg historisk set har været skamfuldt og holdt privat, ligeledes adresserer Guldin, at med den nye ’komplekssorg’ diagnose må vi være påpasselige med, at vi ikke sygeliggør den sørgende og dennes følelser. Guldin argumenterer for, at den sørgende i stedet skal lære at *mærke* og *leve* med afmagten (Guldin, 2018 s.51). Guldin og Cholbi beskriver begge, at sorgen kan være berigende. Guldin ser sorgen som en eksistentiel udfordring, som – hvis vi tager i mod den – kan tilføje noget værdifuldt til vores liv og udvikle vores personlighed (Guldin, 2018 s.58-59). Cholbi mener også, at denne ’sårheling’ kan være essentiel for ens fremtid (Cholbi, 2021 s.33). Med dette, lyder det til, at kuren til at komme ud af sorgen, nærmest må være en ”det må gøre ondt, før det kan gøre godt.” tankegang. Men som Sandra fortalte, blev hun mødt af et ”se nu lyst på det.”, hvor hun mere havde brug for at blive mødt og *set*. Det vil jeg, kritisk, mene at både Guldin og Cholbi overser i deres sorg-tankegang – hvor sorgen betragtes som noget der kan bidrage til en ”se nu lyst på det”-tankegang.

Det er her, inden jeg inddrager Hansens og Marcells tanker, at jeg igen vender tilbage til *mis-kendt sorg* som begreb. Den amerikanske professor emeritus Doka, understreger netop at den

²⁶ Her må vi have i mente, at Seneca er fra en anden tid. Jeg forstår sætningen i denne opgave som en ’forældre-kærlighed’.

sorg som *ikke* bliver mødt på lige fod med sorgen f.eks. over dødsfald, bliver en miskendt sorg. Cholbi anerkender i hans bog, at sorg måske kan være relateret til andet end død, men forsat beskriver han at sorgen over dødsfald, må rangere højest over de altforanderlige ting vi kan gennemgå i livet (Cholbi, 2021 s.191). For at vende tilbage til Sandras oplevelse med hendes far, oplevede hun med Dokas forståelse, at hendes sorg ikke blev legitim – hun har ikke ret til at sørge, hun skal være stærkt for sit barn. Doka kalder dette *tænkereglen*, som netop udmønter sig i et *"how can you think like that?"* (Doka, 2020 s.26). Doka understreger, at hvis ikke den sørgende oplever anerkendelse og støtte bliver sorgen tvunget til at holdes privat (Doka, 2020 s.31), og som Malcom i Macbeth forklarer i afsnittets begyndelse: brystet springes, hvis sorgen ingen røst har.

Da jeg sammen med de deltagende mødre sidder og runder af efter endt UK, fortæller Rikke om hendes følelser helt i starten af hendes søns kræftforløbet:

" Så siger de at det nok skal gå, og det bliver bedre og bla bla... Det hørte jeg flere gange, og jeg var bare... Jeg havde en fornemmelse af, at det hele skulle snakkes ned... Det der skide billede²⁷, hvor der står glæde, mod, håb... og jeg sad inde i det der rum og jeg havde det pisse dårligt. Jeg havde det af helvedes til, og det hele bare var træls, jeg var så negativ... Det billede var sådan et: " Nu skal du også huske at være glad." Nej! Jeg vil gerne have lov til at være sur og ked af det... og også håbløs, for hvad ender det her med? Jeg anede det jo ikke, jeg kunne ikke forholde mig til det. Jeg siger bare... Jeg havde det som om jeg var blevet medlem af en klub, som jeg ikke ville være en del af. Ved I hvad jeg mener?"

Alle mødre råber ja nærmest i kor. Klubben de ikke ville være medlem af. Men denne 'klub' som Tilfældet har uddelt medlemskab til, for at bruge Senecas filosofi, har alligevel skabt et sikkerhedsnet. I mødet mellem det deltagende og Undringskompasset, var det legitimt at blive berørt og vise sine følelser.

Cholbi argumenterede for, at der findes et sorgens paradoks, hvor sorgen på den ene side føles som noget dårligt og derfor bør undgås. Det paradoksale bliver dog, at på den anden side er det at føle sorg værdifuldt, og derved bliver det til noget, som vi skal være taknemmelige for at opleve (Cholbi, 2021 s.69). Jeg er ikke enig med Cholbi om, at der er tale om et sorgens paradoks, jeg mener tværtimod der må være tale om kærlighedens paradoks. Denne sondring sker på baggrund af hvad de deltagende delte under Undringskompasset, hvor de i Øst fandt frem

²⁷ Det forunderlige her er, at det Rikke her deler, er faktisk den fortælling som jeg i indledningen bragte, hvor Rikke talte med mig ude på gangen.

til, at den værdi der var på spil i fortællingen, var *kærlighed* – stærkt efterfulgt af *håb*. Bente fortæller: ”Jeg tror der er både noget kærlighed i, at man ligesom er blevet tættere som familie, fordi vi har været så meget sammen, fordi hun ikke har været sammen med så mange andre (...)” Sandra er enig: ”Jeg ville sige kærlighed fordi at... Det ved jeg ikke.”

Sandra siger efterfølgende, at der næsten må være et håb i kærligheden. Jeg finder det meget interessant, at Undringskompasset begyndte med at de delte fortællinger i Vest omkring sorgen, hvor sorgen i Nord møder den værdi som skinner ud af sorgen: kærligheden. Knox beskrev, at Marcel ser kærligheden som noget, der ingen begyndelse eller slutning har, hvori fornuften og ordets grænse også overskrides. Kærligheden bliver en bekræftelse af væren (J. B. Knox, 2003 s.137). Kærligheden bliver da et mysterium, da det ikke kan karakteriseres (J. B. Knox, 2003 s.15), som jeg også synes at kunne fornemme ud fra Sandras umiddelbare reaktion på kærlighed, hun ved det *er* kærlighed – men ikke *hvorfor*, hun kan ikke forklarer eller begribe det.

Sproget kan objektivisere det eksistentielle, forklarer Knox ud fra Marcel (J. B. Knox, 2003 s.27-28). Ved at, så at sige, ’tale det ihjel’, forsøger det at indfange mysterier som håb, kærlighed og væren. Måske sorgen netop også er og må ses som et mysterium, som vi oplever gennem vores *væren*? Guldin var inde på, at sorgen ikke må blive en sygdom, men skal *mærkes*. Knox uddyber, at Marcel mener at vores oprindelige undren er vi født med, som i takt med, at vi ældres, bliver overdøvet. Det er først når vi står ansigt til ansigt med situationer som smerter såsom sygdom, at vi begynder at undre os. Jeg forstår dette som, at når vi ingen mening kan finde, spørger vi hvad meningen i grunden er med dette vi nu gennemgår. Vi er på vandring efter lyset. Som de rejsende mennesker (homo viator) vi nu engang er, ifølge Marcel. Vi må erfare sorg og kærlighed på vores vandring fra eksistens til væren.

Eksistensen er svanger med væren (J. B. Knox, 2003 s.58). Jeg måtte i min læsning dvæle flere gange ved denne sætning. Jeg tror jeg bedst kan forstå det gennem Bentes oplevelse med kærlighed:

” Altså vi har i hvert fald fået noget godt ud af det (...) Og det at kunne se sin familie. Vores egen lille familie på matriklen. Og se hinanden lidt tydeligere, læse hinanden lidt mere, og kigge på hinandens sorg og sådan rumme hinanden lidt bedre. Så på den måde har sorgen givet noget ekstra kærlighed på en eller anden måde, ikke? Det har givet et ekstra perspektiv og blevet sådan lidt et vilkår. Se ens familie, og så har vi så prøvet at få noget godt ud af det. Altså fordi vi har egentlig fået mere tid med hinanden, så sorgen har egentlig givet et rum for noget mere kærlighed på en eller anden måde. Og noget mere tæthed og noget mere nærhed. Som

man måske ikke vil have haft, tænker jeg, hvis vi var kørt videre i den der hverdag med skole, fritidsinteresser og arbejde. Så på en eller anden måde har den der sorg givet os noget ekstra kærlighed, et ekstra blik for hvad er det egentlig giver af værdi? Så det der med at få blik for hinanden. Ja.”

Sorgens røst er så stærk, at der gengives et ekko, som væren svarer tilbage på. Det er her jeg finder mening med, hvad eksistensen er svanger med. Den indre uro Marcel taler om som begynder i den undren som ’vækker’ os, beskriver Bente i overstående citat. De levede før et liv i ”hamsterhjulet”, i sideløbende liv, men da datterens sygdom ramte, ændrede dette sig. Bente får i Undringskompasset øjnene op for, at sorgen har medbragt noget godt. Den har åbnet kærligheden for dem, og som hun beskriver meget poetisk: den har givet dem et blik for hinanden.

Om håbet deler Rikke: ” *Jeg tænker heldigvis, at der er håb, at sådan har jeg det bestemt. Altså fordi jeg også har mødt folk der fortæller mig, ”men det har min fætter også haft. Det har min ven også haft, og de har det sådan og sådan i dag”. Det er fint nok. Der er tidspunkter, jamen der gider jeg ikke høre de historier, men de lager sig alligevel et eller andet sted hvor man tænker: Det skal nok gå godt, det skal nok blive godt igen. Han skal nok kunne spille håndbold igen. Han skal nok kunne komme i skole igen, men jeg håber og tror på at det skal komme igen.”*

Med et Marcelliansk udtryk, taler Rikke om ’at håbe’ hvor håbet er vækket af fortvivlelsen²⁸. Knox forklarede, at håbet ikke vil fjerne sorgen men vil fjerne meningsløsheden i sorgen. Det reflekterer tilbage på Seneca, som taler om at en ’meningsfulde opgaver’ kan være lindrende.

Sandra fortæller i Syd, at sorgens værdi, kærlighed, har givet hende en ny indsigt: ” *Det er lidt sjovt at det hænger sammen, det har jeg aldrig tænkt over. Du har ikke den ene uden den anden på en eller anden måde.*” Sorgen og kærligheden bliver da to sider af samme mønt. Hvilket Cholbi og Guldin også argumenterede for: i sorgen får vi øjnene for det, som virkelig betyder noget. Ligeledes fandt de deltagende glæde i at dele deres sorg, Mathilde fortæller om hendes oplevelse med Undringskompasset: ” *(...) at man kan sidde her.. sammen med andre i samme situation som en selv, og man kan græde, grine, og have det sjovt. Det er mere legalt her.*” Knoxs forklarer, at Marcel netop mener at den åbne person vil være klar til at lytte og deltage i den andens liv, da denne har åbnet sin sjæls port og budt den anden indenfor (J. B. Knox, 2003 s.123). Mathilde tilføjer: ”*Også, det der med at få nogle andre vinkler på det (sorgen), og*

²⁸ Her vil jeg mene, at fortvivlelse og sorg er synonymmer med hinanden.

at vi faktisk er ens meget i vores sorg... Især det med at sorgen handler om andet end den egentlige sygdom, fordi jeg troede jeg var den eneste med en sorg om fremtiden... ”.

Undringskompasset er som tidligere afsnit beskrev en dialogproces, en nærende samtale, hvor undringen udfoldes. Marcel vil netop redegøre for, at en undrende tilgang til livet ligger i os som et kald, som vi lever gennem fænomener som kærlighed og håb (Brødslev Olsen & Graven, 2018 s.73). Med Hansens ord, må vi være stille så vi kan lytte til det som tiltaler os, men da undringssansen er flygtig, kan og må vi ikke jagte den (Hansen, 2018 s.46). En vigtig pointe fra Hansens filosofiske arbejde omkring *undring* er, at først når vi står i undringen vil vi få en dybere forståelse af hvad det vil sige at undre sig: *”Det gælder så at sige om at mærke fænomenet indefra eller fænomenet i og for sig selv, og ikke kun som det står frem for mig, og den måde jeg på et givet tidspunkt opfatter og oplever det.”* (Hansen, 2018 s.47-48).

Som Mathilde fortalte, oplevede hun at Undringskompasset gav andre vinkler på sorgen og at den handlede om andet end blot sygdom. Eller som Sandra beskriver, at hun aldrig har tænkt over at kærlighed og sorg hænger sammen. Hansen vil her argumentere for, at via undringen har en ny horisont åbnet sig for de deltagende forældre som gør de nu ser verden på ny. Derved skabes der en resonans til *det metafysiske* (det underfulde) som en forunderlig kraft, de kan styrkes ved og finde ro i.

Kærligheden strømmede ud af deres delte fortællinger om sorg. Den transcenderede kærlighed var dog ikke 'kun' som kærlighed mellem forældre og barn – men også mellem de deltagende mødre. Bente deler om hendes oplevelse med Undringskompasset: *” (...) vi kan spejle os i hinanden, og jeg bliver helt sikkert træt senere... men jeg er også fyldt op af en sådan...”* Ånder dybt ud: *”Sådan en følelse af at have sat til en god psykologtime/samtaleterapi time, et eller anden. Det var faktisk meget fedt, sådan, bare at man blev set og hørt og der var nogen der rigtig forstod mig.”*

For når vi begynder at stille de eksistentielle spørgsmål, bliver vi bragt ud i en forundring og erkendelse over, at livet og vores tilværelse grundlæggende er et mysterium (Hansen, 2016 s.36). Sorgen skal ikke tales ihjel, ej hellere blive en motorvej til selvudvikling. Sorgen skal ikke (altid) trøstes væk, men skal mødes som det mysterium det er. Sorgen bliver derved et værens interessant emne, da sorgen er kærlighedens paradoks. Bente fortalte om kærlighed som værdien i sorgen, at: *”Kærlighed kommer, når man møder et menneske der kigger på dig.”* Dette tolker jeg både ud fra en Marcellisk tilgang, om at 'sjælens port' er åbnet og klar til at modtage hvad den anden har med af ligheder og forskelligheder. Dog viderefortolker jeg

yderligere på Bentes forklaring, som at: kærlighed kommer, når undringen, vækket af sorgen, kigger på dig. Sorgens længsel, er kærlighed.

4.2 Kritisk refleksion

Som en kritisk refleksion over min egen tilgang til denne opgave, kan der rettes kritik af at jeg valgte at benytte Knoxs læsning af Marcel i stedet for selv at læse hans tekster, som jeg gjorde med Hansens, Senecas og Cholbis værker. Et argument for dette er valg, er bl.a. at jeg benytter Knoxs egen forskning omkring Sokratiske Dialoggrupper. Derved er der en rød tråd i opgaven omkring valget af Hansens og Knox som filosoffer og deres tilgang til dialoggrupper.

Dertil kan der rettes et kritisk blik af at min udvalgte empiri 'kun' inkluderer fire deltager, og derved bliver argumenterne i denne opgave skabt ud fra en lille mængde 'levede erfaring'. Jeg betragter selv empirien som et pilotforsøg som involverer forældre i sorg og undringen, som viser at der *er* en kobling mellem sorg og undring. Hvis jeg skulle kunne argumentere yderligere for dette, og derved gøre empirien bliver mere forskningsorienteret, skal den indsamles gennem x-flere antal udførte Undringskompasser med flere deltagende forældre, evt. på tværs af de fire børnekræftafdelinger der er i Danmark.

Dertil kan der rettes en kritik af min empiriindsamling: Der kan argumenteres for, at jeg har haft en usystematisk tilgang til min empiri. For at dette kunne have haft en mere forskningsmetodisk tilgang, havde det krævet at jeg havde forholdt mig til en metode mht. analyse af min empiri. En sådanne tilgang kunne evt. være Lindseths og Norbergs, som jeg argumenterede for i metodeafsnittet (Lindseth & Norberg, 2004).

4.3 Konklusion

Specialets hovedformål har været at svare på følgende problemformulering:

*Hvordan kan man forstå sorg ud fra en værensfilosofisk og undringsfænomenologisk tilgang?
Kan Hansens "Undringskompas" fungere som et dialog- og refleksionsredskab for forældre til kræftramte børn på Børnekræftafdelingen?*

I begrebet som Dokas *miskendt sorg*, ligger der en hentydning til at sorg hører sig til andet end kun ved dødsfald. Sorgen er historisk set, også i den filosofiske historie, blevet betragtet som noget skamfuldt og noget 'man bør holde for sig selv'. Men det er jo netop i sorgen/fortvivlelsen, at håbet kan findes. Derved kan der, med Marcells metafor, i mødet med sorgen vandres fra eksistensen til væren.

Ud fra den indsamlede empiri argumenterede jeg for, at Undringskompasset kan benyttes som et refleksionsredskab for forældre til kræftramte børn. Gennem dialogen kan de deltagende komme i en undring, som f.eks. kan udspringe sig fra en tematik som sorg. Mødrene blev selv overrasket over deres fund, og var taknemlige over den tid de brugte i undringen og med hinanden. Igennem deres fælles nysgerrighed og sanselig-stemte opmærksomhed nærmede de sig, så at sige, en ny sorgens-horisont.

Langsomt har jeg forsøgt at forstå den forundring jeg, som beskrevet i indledningen, var blevet ramt af. Jævnfør Hansen og Thorsteds argumentation for, at jeg som filosof vil komme ud på en 'dannelsesrejse' (Hansen & Thorsted, 2022 s.13), må siges at have været sandt. Jeg fornemmer en anden resonans med sorg som fænomen. Undringens ild er dog endnu ikke slukket, for jeg fornemmer at jeg først nu, ganske let, har berørt sorgens overfalde. Sorgen over tabet af den raske verden, er ikke undersøgt i dybden ud fra et filosofisk eller almenforståeligt perspektiv, derfor vil jeg mene der er tale om et 'knowledge gap', som bør undersøges ud fra en mere stringent forskningsmetode, end hvad der var muligt i nærværende speciale. Måske kan det undrende blik på sorgen være med til, at forældre til kræftramte børn, føler sig mødt og anerkendt i en proces, som er præget af protokoller, effektivitet og kontroller?

Sorgen er som nordlyset: den kan kun skimtes med det blotte øje. Farverne (sorgens intensitet) kan variere, nogle gange er farverne svage grønne nuancer, andre gange er farverne kraftige lilla eller røde nuancer. Sorgen står ikke stille, men 'danser' på samme måde som nordlyset danser over den mørke nattehimmel. Dansen kan være bild, som en let bevægelse, som skulle sorgen nænsomt ses på og kærtegnes – andre gange er dansen impulsiv og hurtig, som gik sorgen i udbrud. Nordlyset kan 'fanges' gennem et kamera, som et fastfrosset øjeblik af dansen og intensiteten, men netop når noget fanges er der noget som undslipper.

Kigger vi kun på sorgen, på en måde ud fra én sorgforståelse, fastfryser vi det i *det* øjeblik, i *den* forståelse. Men tilgår vi sorgen med undringen, kan vi ligesom med nordlyset, lære at se det med det blotte øje på nattehimlen. Hvis vi sætter os ned, i dyb forundring over dette øjeblik, denne mulighed for at se på sorgen, møder vi da sorgen med det den længes efter, nemlig kærligheden. Da bliver undringen sorglindrende, i det den tillader sorgen kan udfolde sig.

4.4 Litteraturliste

Bach, J. S. & Norwegian Chamber Orchestra. (2020, marts 18).

<https://youtu.be/XWOC6xImhtg?si=BE5OQAhWY84BYiBs>.

Brødslev Olsen, J., & Graven, V. (2018). *Hvor der er håb*. Samfundslitteratur.

Børnecancerfonden. (2021, marts 16). <https://boernecancerfonden.dk/nyheder/mor-til-frederik-med-kraeft-psykologsamtalerne-hjalp-os-med-at-bearbejde-forloebet/>

Cholbi, M. (2021). *Grief: A philosophical guide*. Princeton university press.

Den Danske Ordbog. (2003). Ordnet. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=sorg>

Doka, K. J. (2020). Disenfranchised Grief and Non-Death Losses. I D. L. Harris (Red.), *Non-death loss and grief: Context and clinical implications* (s. 25–35). Routledge.

Dreyfus, H., & Kelly, S. (2011). *All things Shining. Reading the Western Classics to Find Meaning in a Secular World*. New Press.

Fink, J. L. (2006). Apori og fornuftskritik hos Platon. *Slagmark*, 2006(45), 25–38.

Guldin, M.-B. (2018). *Sorg*. AARHUS University Press.

Hansen, F. T. (2015, oktober). Når undringen leder til en fyldt stilhed, der er værd at tænke ud fra: Relevansen af “det sokratiske” i humanvidenskab, højere uddannelse og professionsudvikling. *Logos*, 3, 7–14.

Hansen, F. T. (2016). *At undres ved livets afslutning: Om brugen af filosofiske samtaler i palliativt arbejde* (1. udgave). Akademisk Forlag.

Hansen, F. T. (2018). *At møde verden med undren: Dannelse, innovation og organisatorisk udvikling i et værensfilosofisk perspektiv*. Gyldendal.

Hansen, F. T. (2022). At skrive sig ud mod det gådefulde via undringens fire verdenshjørner. I *Fenomenologi: Å leve, samtale og skrive ut mot det gåtefulle i tilværelsen* (s. 55–87). Fagbokforlaget.

Hansen, F. T. (2023). Kærlighed og undren. I *Kærlighedens kartotek* (1. udgave, s. 351–379).

Klim.

Hansen, F. T., & Thorsted, A. C. (2022). *At tænke med hjertet—En grundbog i eksistentiel praksisfænomenologi*. Klim.

Heidegger, M. (2008). *Sprog og hjemstavn*. Buchwerk.

Herholdt-Lomholdt, M. (2018). *Skønne øjeblikke i sygepleje* [Ph.D afhandling]. Aalborg Universitet.

Herholdt-Lomholdt, S. M. (Red.). (2022). *Fenomenologi: Å leve, samtale og skrive ut mot det gåtefulle i tilværelsen*. Fagbokforlaget.

Højskolesangbogen (Red.). (2007). *Bekendelser* (18. udg). FFDs Forlag.

Kierkegaard, S. (2006). *Liljen på Marken og Fuglen under Himlen* (Bd. 11). Gads forlag.

Kierkegaard, S. (2007). *Afsluttende Uvidenskabelig Efterskrift*. SKS7/1846.

KLIM. (2024). *Trøsteskrift til min mor Helia*. <https://klim.dk/bog/trøsteskrift-til-min-mor-helvia/>

Knox, J. B. (2003). *Gabriel Marcel: Håbets filosof, fortvivlelsens dramatiker*. Syddansk Univ.forl.

Knox, J. B. L., & Svendsen, M. N. (2015). Authoring experience: The significance and performance of storytelling in Socratic dialogue with rehabilitating cancer patients. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 18(3), 409–420. <https://doi.org/10.1007/s11019-015-9641-x>

Kragelund, L. (2007). Dilemmaer ved at gennemføre forskning i egen organisation. *Klinisk Sygepleje*, 21(1), 72–80.

Kristensen, A. D. (2023). *Sorgens rejse* [8. semesters eksamen, Anvendt filosofi]. Aalborg Universitet.

- Kristensen, A. D. (2024). *Sorgens- og håbets rejsefælle* [9. semesters eksamen, Anvendt filosofi]. Aalborg Universitet.
- Laing, C. M., & Moules, N. J. (2015). Children's Cancer Camps: A Way to Understand Grief Differently. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 70(4), 436–453.
<https://doi.org/10.1177/0030222815572605>
- Lindseth, A., & Norberg, A. (2004). A phenomenological hermeneutical method for researching lived experience. *Nordic College of Caring Sciences*, 2004(18), 145–153.
- Løgstrup, K. E. (2012). *Den etiske fordring* (4. udg, 2. opl). KLIM.
- Martinsen, K. (2021). *Langsomme pulsslag*. Fagbokforlaget.
- Mjaalands, M. T. (2021). Ecophilosophy and the Ambivalence of Nature: Kierkegaard and Knausgaard on Lilies, Birds and Being. I *Kierkegaard Studies Yearbook* (Bd. 26, s. 325–350).
- Nielsen, R. E. (2022, december 7). *Sorgreaktion—Patienthåndbogen på sundhed.dk*.
<https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/psyke/sygdomme/diverse/sorgreaktion/>
- Nolan, S., Saltmarsh, P., & Leget, C. (u.å.). Spiritual care in palliative care: Working towards an EAPC task force. *European Journal of Palliative Care*, 18(2), 86–89.
- Peskin, H. (2019, juli). Who Has the Right to Mourn?: Relational Deference and the Ranking of Grief. *Psychoanalytic Dialogues*, 29, 477–492.
- Poulsen, R. H. (2024, marts 8). *Han hjælper børnefamilier ramt af kræft—Kræftens Bekæmpelse*. Kræftens Bekæmpelse. <https://www.cancer.dk/nyheder-og-fortaellinger/2024/selvfoelgelig-tager-jeg-jobbet-med-hjem/>
- Pröschold, V. (2020, november 7). *Ny sorg totalt overset i kraft af, at flere end nogensinde lever længe med alvorlig sygdom*. Kristeligt Dagblad. <https://www.kristeligt->

dagblad.dk/debat/ny-type-sorg-er-fuldstaendig-overset-flere-end-nogensinde-lever-laenge-med-alvorlig-sygdom-og

Rienecker, L., & Jørgensen, P. S. (2022). *Den gode opgave—Håndbog i opgave-, projekt- og specialeskrivning*. Samfundslitteratur.

Ringdahl, O. (2016). *14 praktiske råd til forældre med et kræftsygt barn* | . <https://boernecancerfonden.dk/artikler/stoette-til-familier-og-paaroeerende/14-praktiske-raad-til-forael-dre-med-alvorligt-syge-boern/>

Seneca, L. A. (2023). *Trøsteskrift til min mor Helvia* (Mette Leonard Høeg, Red.; Susanne Høeg, Overs.; 1. udgave). Klim.

Shakespeare, W. (1969). *Macbeth*. J.H Schultz Forlag.

Sköld, A. B. (Red.). (2023). *Kærlighedens kartotek* (1. udgave). Klim.

Stefánsson, F. (2012, august 17). *Fortuna* | *lex.dk*. Symbolleksikon. <https://symbolleksikon.lex.dk/Fortuna>

Stevnhøj, K. (2020, december 9). *Debat: Da min ekskæreste tog sit eget liv, vidste jeg ikke, om jeg havde ret til at føle sorg*. Information. <https://www.information.dk/debat/2020/12/ekskaereste-tog-eget-liv-vidste-ret-foele-sorg>

Stray Jørgensen, P., Rienecker, L., & Skov, S. (2020). *Specielt om specialer: En aktivitetsbog* (4. udgave). Samfundslitteratur.

Søvsø, T. E. Ö. (2023, december 20). *Stoicisme—Filosofisk retning fra år 300 f.v.t. - Lex.dk*. Den Store Danske. <https://denstoredanske.lex.dk/stoicisme>

Thomsen, O. (2009, december 4). *Seneca d.y.* | *lex.dk*. Den Store Danske. https://denstoredanske.lex.dk/Seneca_d.y.

Thøgersen, C. M. S., Glintborg, C., & Bystrup, M. R. (2022). Miskendt sorg hos pårørende—Behov for nye perspektiver. *Fag & Forskning*, 3, 62–67.